

Глава VI

ДРУГИ УДАРНИ КОРПУС У ИСТОЧНОЈ БОСНИ И ЗАВРШНИМ БОРБАМА ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ ЗЕМЉЕ

1. ВОЈНО-ПОЛИТИЧКА СИТУАЦИЈА НА ЈУГОСЛОВЕНСКОМ РАТИШТУ ПОЧЕТКОМ ЈАНУАРА 1945. И ЗАДАЦИ 2. УДАРНОГ КОРПУСА

Оперативно подручје 2. ударног корпуса било је великим дијелом ослобођено од окупатора, осим дијела Херцеговине у долини Неретве који се непосредно налазио пред ослобођењем. Овим је углавном била завршена ослободилачка борба народа у Црној Гори и Херцеговини, која је отпочела у јулу 1941. општим народним устанком. Током цијелог ратног раздобља окупатор није имао мира на овом подручју, доживјевши многе поразе: прво Италијани, а затим Нијемци. Са њим су поражене и издајничке формације четника, крилаша, усташа, домобрана, муслиманске милиције и других сарадника окупатора. Групе квислинга, нарочито четници, још су покушавали да се заједно са окупаторским јединицама повуку из Црне Горе и Херцеговине, а потом из Југославије, али су у повлачењу доживљавале судбину окупаторских јединица: распадале су се и гинуле, а само је мањи број успио да умакне преко границе и да се стави под заштиту Англо-Американаца. Мање групе четника и других квислинга још неко вријеме су се скривале и »шкрипариле« по врлетицама Црне Горе, Херцеговине и Санџака, али су их у

наредном перноду откривали и уништавали органи народних власти и јединице Корпуса народне одбране, којима је ово стављено у задатак када су оперативне јединице НОВЈ продужиле дјејства за коначно ослобођење земље.

Покушај веће групације четника под командом Драже Михаиловића, која се повлачила са окупатором до средње Босне, да се врате на територију Србије и Црне Горе и наставе герилску борбу против НОП-а и народне власти, потпуно је пропао, пошто је и ова групација завршетком рата потпуно разбијена и уништена на простору Зеленгоре у источној Босни. Мање групе и појединци, који су се успјели извући са овог простора, врло брзо су откривани и уништавани на територији Санцака, Црне Горе и источне Босне.

Јединице 2. ударног корпуса за све вријеме борава на оперативном подручју Црне Горе, Санцака и Херцеговине имале су изванредну улогу у ослобађању ових области и у учвршћивању народне власти и њених органа, којима су пружале свестрану помоћ. Налазећи се стално од септембра 1943. на овој територији, јединице овог корпуса водиле су многе борбе са Нијемцима, италијанским фашистима, четницима, усташама, домобранима, муслиманском милицијом и жандармима, разбијале њихове формације и наносиле им све веће губитке, да би им, у завршним борбама за ослобођење ових области и цијеле земље, заједно са осталим јединицама НОВ, нанијеле поражавајуће ударце. Окупатор и домаће издајнице нијесу могли избјећи заслужену казну на простору Црне Горе, Херцеговине и Санцака, као и у повлачењу кроз Југославију.

Почетком јануара 1945. већ је био ослобође * велики дио територије Југославије: Македонија, Србија, Косово, Црна Гора, Санцак и већи дио Херцеговине. На тим територијама јединице НОВЈ имале су повезану и стабилну позадину за даље вођење ратних дјејстава ради потпуног ослобођења земље у садјејству са нашим јединицама које су дјејствовале у позадини непријатеља на територији Босне и Херцеговине, Хрватске и Словеније. Ти крајеви још нису били потпуна

ослобођени, а иреко њих су се повлачили остаци окупаторских јединица и квислинга према сјеверу. Помоћ јединицама НОВЈ у ослобађању источних дијелова земље и Београда својим учешћем пружиле су јединице 3. украјинског фронта Црвене армије, на основу споразума Тита са Стаљином, септембра 1944. године. План дјејстава је Тито уговорио 5. октобра 1944. са начелником штаба 3. украјинског фронта.

На ослобођеној територији у источном дијелу земље функционисање народне власти и друштвено-политичких организација улазило је у нормалан колосијек: одвијао се привредни и политички живот; вршена је мобилизација људства за нашу војску и за задатке потребне обнови земље; организовано је редовно снабдијевање јединица храном, опремом, наоружањем и другим потребама; стваране су материјалне резерве за даље снабдијевање фронта.

Врховни штаб НОВ и ПОЈ је, почетком године, извршио реорганизацију јединица на ослобођеној територији (попуном дивизија до око 10.000 људи), обједињавањем дивизија и корпуса у армије и реорганизовањем родова и служби. Наиме, одлуком Врховног штаба од 1. јануара 1945. године, од 1, 12. и 14 корпуса НОВЈ формиране су 1, 2. и 3. армија НОВЈ. Реорганизација осталих јединица извршена је крајем рата, њиховим укључивањем у ове армије, с тим што је 8. корпус преформиран, 1. марта 1945, у 4. армију. Врховни штаб је преименован у Генералштаб ЈНА. Такве организоване промјене одговарале су потребама даљег руковођења и командовања Народноослободилачком војском и њеним оперативним задацима у оквиру заједничких операција у предстојећој офанзиви савезничке армије против фашистичке Њемачке: Црвене армије Подунављем, а англо-америчких трупа преко Апенина.

Распоред непријатељских снага у Југославији почетком 1945. био је слиједећи:

— Тридесет четврти армијски корпус (пет дивизија, три пуковске борбене групе и двије усташко-домобранске дивизије) на сремском фронту;

— Двадесет први армијски корпус (четири њемачке и три усташко-домобраиске дивизије) у источној Босни, долини Неретве и у рејону Мостара, и на комуникацији Сарајево—Брод;

— Деведесет први армијски корпус (двije дивизије, једна борбена група, један пук за осигурање) на десној обали Драве (између Даљ—Ердут, десно, и Горњи Михољац—Воћин, лијево);

— Шездесет девети резервни корпус (разне усташко-домобранске, козачке дивизије и друге мање јединице) на простору Бања Лука, Загреб, Славонија и Молавина;

— Деведесет седми армијски корпус на територији Истре и Словеначког приморја;

— Четири стотине тридесет осма дивизија и још неке јединице, потчињене 10. корпусној области у Аустрији, налазиле су се у Словенији.²⁴⁷

Према томе, почетком јануара 1945. у Југославији су се још налазиле знатне њемачке снаге у тешком оперативно-стратегијском положају између савезничких фронта у Италији и Мађарској и под све јачим ударом јединица Народноослободилачке војске Југославије, које су наступале са истока ка положајима које је непријатељ бранио на линији Илок—Дрина—Неретва, и из позадине ка долинама Саве, Драве, Босне и Уне.

Врховни штаб је крајем децембра 1944. обавијестио штаб 2. ударног корпуса да ће, послије ослобођења Црне Горе, Херцеговине и Санцака, један дио њг ових снага бити ангажован у гоњењу непријатеља прелт Сарајеву, па је затражио предлог плана употребе јединица. Он је прихватио предлог штаба корпуса и наредио (10. јануара 1945) да његове главне снаге што прије испоље дјejства на комуникацију Вишеград—Сарајево, којом су се повлачиле окупаторске снаге послије напуштања Санцака, с тим да потребне снаге остану за обезбјеђење територије у Црној Гори и Санцаку.²⁴⁸

247 *Ослободилачки рат*, књ. 2, стр. 50[^]—503.

248 Архив ВИИ, к. 396, рег. бр. 16/1: наређење Врховног штаба штабу 2. корпуса од 30. XII 1944; исто, рег. бр. 11/1: предлог штаба 2. корпуса од 3. I 1945; исто, наређење Врховног штаба од 10. I 1945.

Штаб 2. ударног корпуса је, на основу директиве Врховног штаба, наредио својим јединицама:

— Тридесет седмој дивизији да пређе Дрину на сектору Вишеград—Горажде и затим дјејствује на комуникацији Вишеград—Рогатица—Јабуча—Горажде и у долини Праче;

— 3. дивизији да пређе Дрину на сектору Горажде—Фоча, а затим да дјејствује на комуникацији Горажде—Прача—Сарајево, са двије бригаде, и на правцу Мрежице—Трново—Јабланица, једном бригадом;

— Двадесет деветој дивизији, да по ослобођењу Мостара и Невесиња, са три бригаде дјејствује на правцу Коњиц—Сарајево, а са двије бригаде да обезбјеђује територију Херцеговине;

— Приморској оперативној групи да са двије бригаде (1. бокешком и 6. црногорском), које су се налазиле у Санџаку, очисти просторију западног дијела Санџака од заосталих четничких група (на правцу Пљевља—Чајниче—Фоча), као и долину Дрине између Фоче и Горажда, а једном бригадом обезбјеђује обалу на Црногорском приморју и контролише територију заједно са јединицама Корпуса народне одбране.²⁴⁹

Распоред осталих јединица НОВЈ, почетком 1945. године, био је слиједећи:

— Прва армија (пет дивизија и једна коњичка бригада Берак—Оролик—Оток—Босутске шуме—Сава;

— 2. армија (пет дивизија) у сјевероисточној Босни, према Бијељини, Брчком, Добоју и Власеници;

— 3. армија (три дивизије) на фронту Барч (Мађарска)—Подравска Слатина—Доњи Михољац—Дарда—Апатин—лева обала Дунава до у висини Вуковара;

— Трећи корпус (двije дивизије) на простору Власеница—Вареш—Тузла;

— Пети корпус (четири дивизије) у западној и сјеверној Босни, према Уни, Сави и Босни;

— Осми корпус (четири дивизије) у Далмацији, дијелом према Мостару;

²⁴⁹ Исто, док. 398, рег. бр. 20/1: наређење штаба 2. корпуса од 10. I 1945.

— Четврти кориус (три дивизије) у Банији, Кордуну, Покупљу и Жумберку;

— Шести корпус (двije дивизије) и 10. корпус (двije дивизије) на територији Славоније, Подравине и Загорја;

— Једанаести корпус (три дивизије) у ЈТици и Горском котару;

— Седми корпус (двije дивизије) у Нотрањској и Долењској;

— Девети корпус (двije дивизије) у Горењској и Словеначком приморју;

— Четврта оперативна зона (једна дивизија и двije бригаде) у Штајерској и Корушкој;

— у резерви Врховног штаба, за обезбјеђење ослобођене територије према државним границама и за ликвидацију заосталих квислиншких група пет дивизија у Македонији, једна дивизија у Београду, пет дивизија на територији Србије.²⁵⁰

У то вријеме савезничке армије су се налазиле у офанзиви према Њемачкој. Црвена армија: Мазурска језера—р. Нарев—Висла—Кошице—Блатно језеро—Драва; англо-америчке трупе у Западној Европи: Рајна — Сарбрикен — Ахен — Нојмоген — Меца (доњи ток), а у Италији на Тосканским Апенинима.²⁵¹

2. ДЈЕЈСТВА ЈЕДИНИЦА 2. УДАРНОГ КОРПУСА НА ПРАВЦУ КАЛИНОВИК—ТРНОВО, КОЊИЦ— —ИВАН-СЕДЛО И ДОЛИНОМ ПРАЧЕ

Пошто је обавијештен (31. децембра) од штаба 2. ударног корпуса да ће његова дивизија учествовати у гоњењу непријатеља према Сарајеву, штаб 3. ударне дивизије је одлучио да се, послје завршетка борби у долини Таре и на правцу Бијелог Поља, јединице прикупе, одморе, морално-политички и материјално припреме за овај задатак.

²⁵⁰ *Ослободилачки рат*, књ. 2, стр. 501.

²⁵¹ Исто.

На основу обавјештења и препоруке штаба 2. корпуса, штаб 3. дивизије је издао наређење (2. јануара 1945) својим јединицама да се прикупе у долини Лима на простору Андријевица—Беране—Равна Ријека, да се одморе, снабдију одјећом, обућом и храном, попуне оружјем и муницијом, да изврше све потребне припреме за маршеве и транспорт оруђа и осталих потреба. Пета бригада је прешла (3. јануара) из рејона Колашина у рејон Берана (Петњица), а 9. бригада из рејона Матешева на просторију Краље—Андријевица—Виницка, док се 7. бригада, по ослобођењу Бијелог Поља (4. јануара), прикупила на простору Бијело Поље—Шаховићи—Павино Поље. Иижењеријски батаљон је вршио оправку пута Андријевица—Лијева Ријека, а брдски Артиљеријски дивизион, који је био предат 3. дивизији, прикупио се у с. Луге код Берана. Остали дивизијски дијелови са штабом дивизије налазили су се у Беранама, у чијем рејону је била и 1. италијанска бригада дивизије »Гарибалди«, која је и даље задржана под командом штаба 3. дивизије.²⁵² Бројно стање 3. дивизије, без придатих јединица, износило је (1. јануара 1945) 5.606 бораца. Она је потом, у покрету према Сарајеву добила попуно.

У долини Лима 3. дивизија је остала до 11. јануара, када је почео њен покрет преко Санцака ка долини Дринице. У току седмодневног боравка у долини Лима, у очекивању наређења за покрет, одржана су сајетовања штабова и састанци по јединицама, на којима је извршено упознавање са наредним задацима. Осим политичких припрема у којима су се максимално ангажовале партијске организације и политички органи јединица, поред војних старјешина и штабова, обављене су за

252 Почетком јачуара 1945. извршене су неке промјене у командном саставу штаба дивизије: мјесто Јова Капичића, који је био одређен на другу дужност, за политичког комесара дивизије одређен је Вуко Тмушић, али пошто је задржан на раду у Црној Гори, за политичког комесара дивизије је ускоро затим одређен Свето Радојевић, до тада комесар 5. црногорске бригаде, кога је на дотадашњој дужности замијењо Новица Перовић. Архив ВИИ, к. 756, бр. рег. 1/1: заповијест штаба 3. дивизије од 3. 1. 1945. и к. 395 бр. рег 18/1: преглед бројног стања јединица 2. корпуса.

ово вријеме материјалио-техничке, санитарске и друге припреме, неопходне за издржљивост бораца и јединица на дугим маршевима у условима сурове зиме на правцу предвиђеног покрета. Да би се савладало растојање од око 250 км, док јединице стигну у рејоне предстојећих дјејстава, биле су потребне свестране припреме како би јединице биле способне да одмах прихвате борбу по пристизању на маршевски циљ.

Из наређења штаба 2. корпуса (10. јануара) и његовог допунског наређења (17. јануара 1945) за вријеме извршења марша, дивизија је била упозната са основном марш-рутом на релацији Беране—Пљевља—Фоча, мјестима пребацивања преко Дрине и задацима у вези са повлачењем непријатељских снага према Сарајеву. Наређено јој је да по пребацивању на лијеву обалу Дрине главним снагама дјејствује ка Добром Пољу, Трнову и Јабланици, на правцу Сарајева, а једном бригадом из рејона Устиколине ка долини Праче.²⁵³

Како су, по наређењу штаба 2. корпуса ка долини Дрине већ били упућени, 6. бригада из ПОГ и дијелови 37. дивизије у циљу разбијања четника на простору Чајниче—Фоча—Горажде, то је марш јединица 3. дивизије на овом правцу углавном био обезбијеђен и одвијао се без сметње од стране непријатеља. Дијелови 37. дивизије и Приморске оперативне групе већ су били ослободили Чајниче (9. јануара), Пријепоље (10. јануара), Прибој (13. јануара) и Фочу (11. јануара), пошто су се из ових мјеста повукле непријатељске јединице.

Највеће тешкоће на маршу јединица 3. дивизије представљале су временске непогоде, јака зима и дубок снијег и то им је пореметило унапријед одређене дневне марш-руте, по простору и времену. Међутим, јединице су савладале све тешкоће и препреке на овом напорном маршу по снијегу и мразу: крчиле пртине, преносиле на рукама оруђа и муницију на појединим за коње непроходним мјестима. Транспортовале и збрињавале болесне и премрзле борце на маршу. Маршевање у оваквим условима било је својеврсни облик борбе,

²⁵³ Исто, к. 757, рег. бр. 2/3: наређење штабу 2. корпуса од 17. 1 1945.

у којој је требало савладати теренске и атмосферске препреке, скопчане такође са губицима од премрзавања и исцрпености.

Јединице 3. дивизије су се прије почетка марша искупиле у рејону Берана (5. и 9. бригада), Бијелог Поља и Пријепоља (7. бригада). Прикупљање је извршено у времену од 10. до 14. јануара. Марш је извршен у три етапе; Беране—Пљевља—Бољанићи, на дужини од око 130 км, у времену од 11. до 16. јануара; Бољанићи—Фоча—Устиколина, на дужини од око 70 км, у времену од 19. до 21. јануара; Фоча—Миљевина—Трново, Устиколина—Јахорина и Устиколина—Горажде, од око 40—50 км, у времену од 22. до 25. јануара 1945.

Јединице дивизије су се кретале посебним колонама у слиједећем поретку: 5. бригада, 9. бригада, 7. бригада, Артиљеријски дивизион, Инжињеријски батаљон; 1. италијанска бригада дивизије »Гарибалди«; штаб дивизије са приштапским дијеловима правцем: Беране—Равна Ријека—Шаховићи—Лековица—Коврен—Пљевља (18. јануара)—Фоча (23. јануара).²⁵⁴

Дубок снијег и поледица на маршу, као и велика хладноћа, нарочито преко Санцака, отежавали су и успоравали покрет јединица дивизије. Исхрана људства и стоке била је отежана и неуредна, пошто јединице нијесу могле понијети довољне количине хране из долине Лима, због слабих услова транспорта, а успутна насеља су била исцрпена и недовољна да обезбиједе уредно снабдијевање. Многи коњи су на путу угинули од исцрпености и глади, па су борци били оптерећени преношењем муниције, оружја и других потреба које су транспортоване коњима. Нарочито је био отежан транспорт артиљерије. На многим мјестима требало је уклањати снијегне наносе, оправљати мостове на потоцима и рјечицама, заобилазити непроходна мјеста.

И поред тешкоћа које су се испољиле на маршу, маршевска дисциплина јединица остала је на висини, одржавани су краћи састанци и конференције током покрета, на застанцима и одморима, учавани недо-

²⁵⁴ Исто, к. 396, рег. бр. 20/1: наређење штаба 2. корпуса од 10. 1, к. 575, <рег. бр. 5/2: наређење штаба 3. дивизије од 12. 1.

стаци, сагледаваи начин њиховог отклањања, предузимане мјере за даље успјешно кретање на слиједећој етапи.

Послије преласка на лијеву обалу Дрине 3. дивизија је (послије 20. јануара) смијенила дијелове 29. дивизије (11. и 14. бригаде) на правцу Горажда и на простору Јабука—Добро Поље, као и на правцу Трново—Иловице, који су повучени у долину Неретве на сектор Коњиц—Мостар.

На правцу Горажда налазила се 6. црногорска бригада и дијелови 37. дивизије, док је њена главнина била према Вишеграду, на којем правцу је дјејствовала и 6. дивизија НОВ Албаније. На простору Јахорине налазио се Јахорински одред.

Трећа дивизија је на овим правцима поново дошла у борбени контакт са јединицама под командом 21. њемачког армијског корпуса, које су се повлачиле правцем Вишеград—Сарајево—долина р. Босне, ка Босанском Броду. У његовој заштитници на правцу Вишеград—Сарајево налазила се (од 13. јануара) њемачка 181. дивизија, којој су били потчињени дијелови Полицијског пука »Нагел« и три тврђавска батаљона, којима је попунила своје знатно проријеђене јединице за вријеме борби у Црној Гори, и неколико усташко-домобранских батаљона. Долину Неретве, са Коњицом и Мостаром још су држале 369. њемачка дивизија, потчињена овом корпусу по доласку његовог штаба у Сарајево, и усташко-домобранске формације.

Распоред 181. њемачке дивизије био је: 363. пук у рејону Вишеграда, за заштиту правца повлачења Вишеград—Рогатица—Соколац—Сарајево; 334. пук ојачан 1. батаљоном 359. пука (од почетка фебруара) у рејону с. Јабукe; ФЕБ-222 у рејону Мећеће (између Вишеграда и Горажда) штитио је правац повлачења долином Праче ка Сарајеву, а на овом правцу су се налазили и један ландесшицен батаљон и четници. Главнина 359. пука ове дивизије била је упућена у долину Неретве, за ојачање 369. дивизије. Горажде и Вишеград непријатељ је напустио почетком марта, Рогатицу и Соколац током марта, а долину Неретве, такође почетком марта.

Задатак непријатељске заштитнице био је да својим распоредом затвори правце од Вишеграда и Горажда долином Праче према Сарајеву и обезбједи комуникацију у овој долини за даље повлачење својих трупа када буду напустиле одбрану ширег рејона Сарајева.²⁵⁵

На правцу Сарајево—Трново непријатељ је имао према главнини 3. дивизије 964. тврђавску бригаду, дијелове 1. усташке бригаде и неке самосталне јединице, док су се у рејону Сарајева и непосредној околини налазиле разне јединице за унутрашњу одбрану града. Нешто касније, као резерва 21. армијског корпуса у Сарајевском пољу је концентрисана 7. СС дивизија »Принц Еуген«, која је затим употребљена као маневарска група на правцима гдје је одбрана била угрожена дјејствима јединица НОВ.

Покрети, маневар и снабдијевање јединица 3. дивизије у овој области, између Трнова, долине Праче и Горажда, били су отежани планинским масивима Трескавице, Игмана, Јахорине и Требевића, покривеним у то вријеме дубоким снијежним покривачем. Ово је увелико олакшавало одбрану непријатељских јединица у долини Праче и на правцу Сарајевског поља. Он је успјешно користио жељезничку пругу и пут на релацији Вишеград—Сарајево, ослањајући се на поједине тачке дуж комуникација: Устипрачу, Прачу, Сјетлину, Пале, Подграб, Стамболчић, Реновицу, укључујући Горажде и Рогатицу, гдје је такође држао своје истурене посаде.

Распоред јединица 3. дивизије условио је држање фронта широког око 60 км, што је такође отежавало њихов маневар са једног правца на други, као и ефикасније дјејство према појединим тачкама у непријатељевој одбрани: 5. и 9. бригада налазиле су се на правцу Сарајева, на сектору Трново—Јабланица, а 7. бригада према Горажду и долини Праче, на сектору Јабука—Прача—Подграб—Требевић.

Седма црногорска бригада, пошто се пребацила на лијеву обалу Дрине (20. јануара) и смијенила дијелове 11. херцеговачке бригаде према Горажду, размјестила

²⁵⁵ Архив ВИИ, к. 73, рег. бр. 47/4: историјат 181. њемачке дивизије.

се на простор Бутковићи—Озреновићи—Берковићи, према Горажду и Осјечанима (један батаљон), Иловица—Бахово, на правцу Јахорине и Праче (два батаљона) и у рејону Устиколине (један батаљон у резерви). На њеном десном крилу, у долини Дрине према Горажду, налазили су се дијелови 6. бригаде (два батаљона), а на простору Јахорине Јахорински одред.

Пошто је непријатељ онемогућио 3. бригаду 37. дивизије да из покрета форсира Дрину између Горажда и Устиколине, затражено је садјејство јединица 3. дивизије, које су већ биле на лијевој обали Дрине. Штаб 3. дивизије је у вези са овим захтјевом, постављеним преко штаба 2. корпуса, наредио 7. и дијеловима 6. црногорске бригаде на овом правцу да садјејствују нападу јединица 37. дивизије на непријатеља у рејону Горажда и помогну њихово пребацивање на лијеву обалу. Шеста црногорска бригада је на сектору Горажда остала од 11. до 26. јануара, када је повучена у Фочу, а затим по наређењу штаба корпуса, односно Врховног штаба, упућена на Косово.²⁵⁶

Напад на непријатеља на сектору Горажде—Јабука—Храћен извршен је 24. јануара у 22 часа са циљем да се он разбије на овом простору и одбаци у долину Праче. Са два батаљона 6. бригада је нападала правцем Мишјак—Попов До, 3. санџачка бригада десном обалом Дрине према Горажду, а 7. црногорска бригада правцем Храћен (два батаљона) Јабука, Сјенокос, Горажде (два батаљона).²⁵⁷

Батаљони 6. црногорске бригаде, подилазећи с југа и југозапада Горажду, наишли су на жесток отпор непријатеља на линији Мишјак—Попов До, и пошто су још у почетку имали знатне губитке, повукли су се на полазне положаје, одустајући од даљег напада на овом правцу. Непријатељ је зауставио и 3. санџачку бригаду која је нападала десном обалом и принудио је да се повуче и одустане те ноћи од даљег напада. Непријатељ је пружио жесток отпор и јединицама 7. бригаде у рејо-

256 Архив ВИИ, к. 756, рег. бр. 10/1: наређење штаба 2. корпуса.

257 Исто, к. 756, рег. бр. 9/1: наређење штаба 3. дивизије, исто, к. 395, рег. бр. 2/1 оперативни извјештај штаба 3. дивизије.

нима Храњена, Јабуре и Сјенокоса. Отпор непријатеља је био жесток у рејону Јабуре, одакле је контролисао раскрсницу путева за Горажде, Рогатицу и Сарајево. Одбрану овог рејона појачао је довлачењем трупа из Храњена. Пошто 4. батаљон по заузимању Сјенокоса није испољио дјејство према Јабурци ка главнини бригаде него се упутио према Горажду да садјејствује 6. бригади, и пошто уопште није дошло до координатдије и садјејства батаљона у овом нападу, то 7. бригада није извршила те ноћи постављен јој задатак.

Неуспјех на сектору Горажде—Јабурка и код Горажда условио је повлачење 7. бригаде, као што је било предвиђено наређењем штаба дивизије, на десну обалу Храњенског потока, на простор Гувништа—Селиште—Рибљак (1. и 3. батаљон), Остружно—Борине (2. батаљон) и Озреновићи (4. батаљон).

Непријатељ је послуре овог неуспјеха наших јединица и даље задржао положаје у рејону Горажда и на комуникацији Горажде—Јабурка—Прача, све до повлачења из ових рејона почетком марта 1945. године преко Јабуре и Месића у долину Праче, према Рогатици. Он је привезао за овај сектор за све ово врејеме 3. санчачку и 7. црногорску бригаду.

Наше снаге за напад на Горажде биле су недовољне и без одговарајуће подршке артиљерије. Непријатељ је био добро организовао одбрану овог рејона, утврђујући се на доминантним положајима око града и дуж комуникације, а располагао је и са двије батерије топова и хаубица. Поред боље припреме и јачих снага било је неопходно претходно изоловати Гарнизон у Горажду од помоћи са правца Јабуре и из долине Праче. Напад долином Дрине свео се на ватрени препад дијелова 3. бригаде, који су дочекани ватром непријатељевих јединица са лијеве обале и њихових дијелова са мостобрана код Горажда.

Раскрсница у рејону Јабуре била је један од кључних положаја у непријатељевој одбрани на овом правцу, па је било потребно усмјерити главнину 7. бригаде за њено заузимање, чиме би одбрана Горажда и рејона Устипраче за непријатеља постала несигурна и нецјели-

сходна. Међутим, на овај правац је био упућен само 2. батаљон ове бригаде, који је остао без подршке осталих дијелова. Непријатељ је овај пропуст искористио и ојачао своје положаје у овом рејону, а затим и на цијелом сектору, пошто је притисак на Горажде попустио повлачењем дијелова 3. и 7. бригаде из овог рејона.

Дијелови 3. дивизије су се на овом сектору задржали, поврехмено и недовољно ефикасно се ангажујући према бочним обезбјеђењима и заштитницама непријатеља, умјесто да се усмјере на комуникацију долином Праче, којом је непријатељ саобраћао и вршио евакуацију својих трупа и средстава из долине Дрине према Сарајеву. Међутим, оцјењујући активност 7. бригаде и дијелова 37. дивизије на овом сектору, треба имати у виду атмосферске услове и неуредно снабдијевање јединица, што је ометало примјену одговарајућег маневра и начина дјејстава у овој области.

На овом сектору 7. бригада је остала до 10. фебруара, без битнијих промјена у распореду, и без јачег ангажовања према непријатељу. Њен 4. батаљон је смијенио (27. јануара) батаљоне 6. бригаде на простору Баба—Завршје, а 1. батаљон се из Рибњака пребацио (1. фебруара) у Решетницу, а затим на простор Иловача—Бахово (6. фебруара) ради дјејства према Прачи и Ораховици.

Пошто је смијењена на сектору Горажде—Храњен од 3. бригаде, наређењем штаба 3. дивизије (8. фебруара), 7. бригада је усмјерена да дјејствује на комуникацију Реновица—Прача—Сјетлина. Њу је ово наређење, примљено са закашњењем (11. фебруара), затекло на просторији Некопи—Кремешево—Рудини—Реметница—Обаде. Приступајући извршењу задатка, постављеног од стране штаба дивизије, напала је (12. фебруара) мање дијелове муслиманске милиције и усташа на простору Баре—Бутковићи—Ораховица—Боговићи, како не би било ометано њено пребацивање ка долини Праче. Седма бригада је нападала: 2. батаљон на Ораховицу, 3. батаљон правцем Бутковићи—Баре, 1. батаљон на с. Боковицу, док је 4. батаљон био у резерви.

Непријатељ се са ове територије повукао, пружајући само мањи отпор из рејона Бара и Ораховице, на линију Горња Прача—Комрани, одакле је покушао (13. фебруара) да заустави напад противнападом према Црном врху, али је одбачен на полазне положаје, да би се наредног дана (14. фебруара), под притиском наших јединица, повукао на лијевој обали Праче.²⁵⁸

Овом акцијом 7. бригада је ставила под ватрену контролу комуникацију у долини Праче, између Праче и Сјетлине. Њени предњи дијелови избили су на линију Вучја брда—Златибор—Комрани—Челопек—Љубин гроб и Николићи—Крвавица.

Непријатељ је покушавао да потисне 7. бригаду са ове територије, одакле је вршила препаде и ометала саобраћај, али је сваки пут био одбијен уз губитке. Међутим, он је успијевао да се пробија долином Праче, захваљујући оклопним возилима, којима је интервенисао према нападнутим мјестима и подржавао угрожене посаде на жељезничким станицама. Када је непријатељ почео да се повлачи из рејона Горажда, појачао је одбрану овог сектора, а затим јачим испадима према 7. бригади отклонио њен стални притисак, који се свео само на извићање из рејона Кавник—Присоје—Николићи—Нехорићи (1. батаљон), Граб—Вихори—Добра Вода (2. батаљон), у који се 7. бригада повукла после неколико упада у долину Праче (5—7. марта). Из тога рејона напада на Сјетлину, Стамболчић, Подграб и Прачу. Непријатељ је под притиском наших јединица напустио Вишеград (4. марта) и Горажде (5. марта).

Са поменуте територије 7. бригада је контролисала правце од Сјетлине и Подграба, из долине Праче, обезбјеђивала се лијево према изворном дијелу Праче, а десно одржавала везу са дијеловима 37. дивизије који су гонили непријатеља.

Непријатељ је потом напустио Реновицу и Прачу (7. марта) и повукао се ка Подграбу и Сјетлини. Даље повлачење према Сарајеву вршио је доста организова-

258 Архив ВИИ, к. 759, рег. бр. 8/3: заповијест штаба 7. бригаде од 11. II 1945.

но, иако под сталним притиском, али недовољно ефикасним нападом наших јединица.

Дијелови 7. бригаде (3. и 4. батаљон) остали су према Подграбу и Сјетлини све до 14. марта, када је непријатељ напустио ова мјеста и повукао се према Стамболчићу, док су остали њени дијелови (1. и 2. батаљон), по наређењу штаба 3. дивизије, упућени (11. марта) према Требевићу да разбију четнике на овом правцу и пове*жу се са 9. црногорском бригадом у рејону с. Тврдињића. Пошто је наређењем штаба 2. корпуса сектор Праче и гоњење непријатеља према Палама и Сарајеву преузела 37. дивизија, 7. бригада се у цјелини прикупила према Требевићу, а затим (20. марта) у рејону Доброг Поља на правцу Трново—Сарајево, гдје су дјејствовале и остале јединице 3. дивизије.

За вријеме боравка 7. бригаде на сектору Праче и Горажда атмосферски услови отежавали су покрет и маневар њених батаљона и примјену ефикаснијих напада на непријатеља. Дотур муниције и хране из дивизијске базе до батаљона ове бригаде био је огежан, а подршка артиљерије немогућа. Борци су били заморени и исцрпени, а био је велик број повреда од смрзавања, што је уз погинуле и рањене повећавало број избачених из строја ове јединице.²⁵⁹

Главнина 3. ударне дивизије (5. и 9. бригада) послије преласка на лијеву обалу Дрине оријентисана је на правац Добро Поље—Трново, према Сарајеву. Овај правац је изводио најкраћим путем у рејон Војковића и Илице у Сарајевском пољу у поздину снага непријатеља које су се још налазиле у долини Праче и Дрије (рејон Вишеграда и Горажда), као и у долини Неретве до Мостара. Зато је непријатељ у то вријеме овом правцу поклањао нарочиту пажњу, затварајући га знатним снагама распоређеним на положајима по дубини од Сарајева и Сарајевског поља до линије Пресјеница—Трново—Улобић, ослањајући се крилима на Требевић

²⁵⁹ Седма бригада је имала губитке на сектору Горажде—Фоча—Јахорина (24. јануара—19. марта) око 55 мртвих и око 100 рањених, а непријатељ на њеном сектору око 300—400 погинулих, рањених и заробљених. Архив ВИИ, к. 759, рег. бр. 13-1/9: историјат бригаде; исто, рег. бр. 3/9 и 169/9: извјештај 7. бригаде.

и Игман. На овом правцу, према Трнову, налазила се 964. тврђавска бригада и 1. усташка бригада, а у рејону Илице се нешто касније прикупила 7. СС дивизија.

Остале јединице 2. ударног корпуса биле су у то вријеме ангажоване, као што је већ наведено: 37. дивизија, послије борби на сектору Вишеград—Горажде у долини Праче, за дјејство према Сарајеву, а у долини Неретве на сектору Мостар—Коњиц—Иван-седло 29. херцеговачка дивизија за дјејство, по ослобођењу Мостара и Коњица, на правцу Иван-седло—Сарајевско поље. Оне су као и 3. дивизија имале тешке теренске и временске услове у наступању на својим правцима.

Оцијенивши значај правца на којем је оријентисао 3. дивизију, штаб 2. корпуса је наредио ангажовање на њему свих њених бригада, ојачавајући је постепено корпусном артиљеријом. Изузетно тешки временски услови ометали су дуже времена ефикасну употребу артиљерије, као и осталу подршку, снабдијевање и маневар јединица ове дивизије. Тек крајем марта, када су се атмосферски услови побољшали, снијег почео копнати у долинама, створени су услови за јаче ангажовање и бољи маневар на овом правцу. Ипак, и поред наведених услова, јединице ове дивизије су током фебруара и марта, и прије завршних борби за ослобођење Сарајева, имале неколико жестоких и упорних борби на овом правцу, одбијајући непријатељеве испаде и покушаје да отклони притисак наших снага и одбаци их са заузетих положаја према Сарајеву.

Наступајући с југа правцем Добро Поље—Трново, пошто је смијенила 14. бригаду 29. дивизије сјеверно од Трнова, према селу Иловицама и Умчанима, на линији Говедовићи—Брутуси—Остојићи, 5. бригада је нашла на организовану одбрану непријатеља на простору Иловице, Јабланица, Турбе, ослоњену крилима на падине Требевића и Игмана, и повезану долином Жељезнице са Сарајевским пољем. Из ових рејона непријатељ је спречавао дијелове 3. дивизије да се пробију на овом правцу.

Најјаче борбе у овом двомјесечном периоду (фебруар—март) јединице 3. дивизије су имале у долини Же-

Јвезнице и Пресјенице, нарочито око Трнова, Умчана, Јабланице и Улобића. Послије 24. јануара, на овом правцу је прво ангажована 5. бригада, а послије 10. фебруара, 9. бригада, а затим, у посљедњој фази борби на овом правцу, послије 20. марта, и 7. бригада, која је до тада дјејствовала на сектору Праче.

Борбена дјејства јединица 3. дивизије на овом простору одвијала су се у веома сложеним и тешким условима, при чему су јединице испољиле велику борбеност, упорност и иницијативу.

Пета бригада је дошла из рејона Фоче правцем Миљевина—Мрежице—Добро Поље—Трново (23. јануара), па је, пошто је смијенила (24. јануара) дијелове 14. херцеговачке бригаде, ступила у борбени контакт са непријатељем у рејону с. Иловица и на правцу с. Умчана. Непријатељ је ову смјену искористио и извршио истога дана испад источно од Пренчана и Умчана, па га је 5. бригада слиједећег дана (25. јануара) потиснула према Остојићима и Черужићима. Због дубоког снијега и недостатка муниције, 5. бригада није продужила наступање према Просјеници, него се задржала (26. јануара) на десној и лијевој обали Црне ријеке: Слављевићи—Говедовићи (5. батаљон), Градина—Кисјелица—Лелетин Хан (3. батаљон), одакле је контролисала долину Жељезнице и комуникацију Трново—Јабланица. Лијево су распоређени остали њени дијелови од комуникације до с. Брутуса (2. батаљон) и према с. Умчанима у долини Пресјенице (1. батаљон), са мањим дијеловима на линији Черужићи—Обло брдо. У рејону Трнова задржао се штаб бригаде са једним батаљоном у резерви. Из оваквог борбеног распореда 5. бригада је обезбјећивала што повољније полазне положаје за предстојећа дјејства дивизије на правцу Пресјенице и Јабланице, када се временски услови побољшају и очисти комуникација од снијега ради привлачења артиљерије за подршку, дотур хране, муниције и других потреба из корпусне базе.

Користећи се развученошћу јединица 5. бригаде, непријатељ напада (27. јануара) дијелове 1. батаљона у Черужићу и одбацује их ка с. Брутусима, а слиједећег дана одбацује и дијелове из рејона Облог брда и Прен-

чана према Шабанцима, Дјејчићима и Остојићима. Непријатељ је противнападом (31. јануара и 1. фебруара) одбачен на линију Ометало—Умчаки—Љутца—Чежурџи.

Током наредних десет дана (до 11. фебруара) 5. бригада је остала у истом распореду и њена се активност сводила на извићања и обезбјеђења.

Девета црногорска бригада, по пребацивању из рејона Фоче на просторију Миљевина—Мрежице—село Варош, остаје у резерви штаба 3. дивизије све до 11. фебруара, с тим што је одавде контролисала рејон Јабукe и Мазлина и правац према Јахорини и одржавала везу са дијеловима Јахоринског одреда. Један њен батаљон је по одласку 6. црногорске бригаде из Фоче (30. јануара) враћен у ово мјесто, да обавља гарнизону службу и контролише околину. У Фочи се смјестио и штаб 3. дивизије.

На основу наређења штаба дивизије, 9. бригада је напустила (11. фебруара) овај регион, осим батаљона у Фочи, и преко Делијаша се пребацила у рејон Трнова и заузела распоред: Лелетин Хан—Кисјелица—Бистрицај (3. батаљон), Слављевићи—Говедовићи (2. батаљон), источно од комуникације Трново—Иловице, гдје је смијенила дијелове 5. бригаде (3. и 5. батаљон), који су се пребацили (11/12. фебруара) западно од ове комуникације. У с. Делијашу задржан је 1. батаљон као резерва.

Прва италијанска бригада дивизије »Гарибалди« била је од 1. фебруара размјештена на простору Јабунка—Укшићи, према југоисточним падинама Јахорине, а од 11. фебруара, послије одласка 9. бригаде према Трнову, помјерена је сјеверније на просторију Тахуљићи—Јамићи—Гурбети—Стојковићи, са задатком да извића према Јахорини, Коријену и Прачи.

Пошто је извршена смјена њених дијелова десно од комуникације Трново—Иловице, 5. црногорска бригада је извршила помјерање и прегрупацију у свом распореду: 3. батаљон је упућен на положаје 2. батаљона (Предичићи—Рудине—Лисовићи) који је повучен у резерву, 5. батаљон је упућен у рејон Градина—Прачани—Обло брдо, одакле се 1. батаљон помјерао на простор

Остојићи—Миљаиовићи, док је 4. батаљон из резерве уиућен на простор Требечај—Братуси, да извића у правцу Черужића, Љутца и Јагодара.

Пошто је 9. бригада заузела распоред, а 5. бригада извршила корекцију у свом распореду код Трнова, извршен је напад на непријатеља на сектору Иловице—Умчани са циљем да се одбаци са положаја и потисне према Пресјеници и Јабланици. У нападу (12. фебруара) поред 5. бригаде учествују и два батаљона 9. бригаде (2. и 3), а напад је био подржан и батеријом топова 75 мм из рејона Лелетин-хана.

Непријатељ је пружио јак отпор на цијелом нападнутом сектору, нарочито на правцу Иловице, гдје је задржао, а затим принудио батаљоне 9. бригаде да се повуку (13. фебруара) на полазне положаје Слављевићи—Кисјелица. Напад на овом правцу почео је са закашњењем; батаљони нијесу успјели да се међусобно повежу, а није остварено ни садјејство са дијеловима 5. бригаде који су нападали лијево према селу Маџарима, што је умањило ефекат напада, нарочито на одсјеку 2. батаљона, чији је задатак био да пресијече везу између Иловице и Јабланице. Закашњење и неуспјех батаљона 9. бригаде негативно су се одразили на напад сусједног 3. батаљона 5. бригаде према Маџарима, који је принуђен да се повуче на полазне положаје уз губитке од 35 мртвих и рањених бораца. Међутим, лијево од њега 4. батаљон 5. бригаде одбацио је током ноћи непријатеља из Черужића, док су њени 1. и 5. батаљон током дана (13. фебруара) савладали отпор у рејону с. Умчана и у садјејству са 4. батаљоном одбацили непријатеља ка Јабланици.

Овим дјејством су били угрожени непријатељски положаји у долини Жељезнице, нарочито у рејону Илице—Маџари, који је подвргнут јаком притиску дијелова 5. и 9. бригаде. Тога дана око 19 часова они су поново напали непријатеља на овом рејону и послје двочасовне борбе принудили га да се повуче према Јабланици. Прогонећи га на овом правцу, јединице 3. дивизије у току ноћи (13/14. фебруара) заузимају Граб и Црвену Стијену и избијају на линију Ружица—Грабске

шуме—Црвена стијена—Оглавак (9. бригада) Хан Шеховац—Мошићи—Оцак—Очаћело—Пресјеница (5. бригада). Оне су одбиле јутарњи иротивнапад непријатеља на ову линију, а потохм током дана заузеле слиједећи распоред: 9. бригада Ружица—Власуље—Губак (1. и 2. батаљон), Иловице (3. батаљон); 5. бригада, Очаћело—Долово—Стројнићи (1. и 5. батаљон), Умчани (2. батаљон).

Да би се ослободио притиска у рејону Јабланице, непријатељ је (16. фебруара) почео да напада положаје јединица 3. дивизије, и током дана успио да одбаци њене дијелове са Губца и Оглавка (9. бригада) и са Очаћела (5. бригада). Дубљи продор јужно од Јабланице задржали су дијелови 9. бригада са линије Грабска стијена—Црвена стијена. Слиједећег дана, 9. бригада упућује свој 2. батаљон према Улобићу, гдје се појавила једна групација четника, коју је разбио и према њима заузео положаје на линији Голо брдо—Ружица—Улобић. На правац према Јабланици доведен је батаљон из резерве. Овим је десни бок бригаде био обезбијеђен, пошто су спријечени покушаји четника да одбаце њене дијелове са овог правца.

Пета бригада је тога дана непосредно пред непријатељски напад повукла своје дијелове на десну обалу Пресјенице и посјела положаје на линији Богатићи—Ометало—Пречани.

Обје бригаде су остале у овом распореду до краја фебруара. Услијед мраза и снијега у то вријеме није било веће активности било с једне или друге стране; она се свела на извићање и контролу праваца. Бригаде су ово затишје искористиле за одмор, попуну муницијом и другим потребама, припремајући се да продуже напад према Сарајеву.²⁶⁰

Почетком марта јединице 3. дивизије углавном су се налазиле на истој територији: Подови—Јасен—Долови—Јагодник (5. бригада), Црвена стијена—Грабска сти-

²⁶⁰ Снабдијевање је вршено аутотранспортном 2. корпусом из корпусне базе у Дубровнику, пошто је прочишћен пут од снијега Улог—Калиновик—Трново, и оправљен мост код Улога, на Неретви. Р. Вукановић, поменуто дјело, стр. 426.

јена—Грабске шуме—Обло брдо—Подовићи—Павловац (9. црногорска бригада).

Тежиште непријатељеве одбране пред овом дивизијом налазило се у долини Жељезнице, дуж комуникације. Својим распоредом непријатељ је затварао све прилазе Сарајевском пољу, држећи према 3. дивизији положаје на линији Војковићи—Славањ—Кијевско брдо—Очаћело—Губак—Јабланица—Градина—Тврдинићи—Бреновац, који су били повезани десно и лијево са одбраном правца Иван-седло—Илица и долина Праче—Требевић.

Пошто је пут Калиновик—Трново оспособљен за саобраћај (од 7. марта), то су јединице 3. дивизије на овом правцу нормално снабдијеване храном и другим потребама.

Штаб 3. дивизије наредио је 5. и 9. бригади (8. марта) да иродуже са нападом правцем Јабланица—Кланац (9. бригада) и Пресјеница—Крупац (5. бригада). За подршку напада на овом правцу штаб 2. ударног корпуса је упутио (8. марта) два артиљеријска дивизиона (Хаубички и Моторизовани), поред брдског Артиљеријског дивизиона, који се од почетка налазио на овом сектору.

Обје бригаде 3. дивизије прешле су у напад (9. марта) одређеним правцима: 9. бригада (2. и 3. батаљон) овладала је на десном крилу линијом Бреновац—Кобиља глава—Тврдинићи—Слапови—Градина, док је напад према Јабланици (1. и 4. батаљона), био неуспјешан; 5. бригада је у рејону Очаћела и Кијевског брда наишла на жилав отпор и одустала од даљег напада. Подршка артиљерије тога дана није искоришћена због магле и снијега. Непријатељ је наредних дана (11—14. марта) неколико пута покушавао да одбаци десно крило 9. бригаде са заузетих положаја, али је био осујећен противнападом њеног 2. и 3. батаљона, који су се у рејону Бистрице повезали (10. марта) са дијеловима 7. бригаде, који су нападали према Требевићу.

Штаб 3. дивизије организовао је поновни напад на непријатеља у рејону Јабланице (за 14. март). Подржани јаким артиљеријском ватром, дијелови 5. и 9. бригаде успијевају у току ноћи да потисну непријатеља из Ја-

бланице, Бјеловца и са Очаћела, али је током дана (15. марта) непријатељ у противнападу повратио ова мјеста, осим Очаћела, тако да су се крајем дана наше јединице задржале на линији Кобиља глава—Слапови—Градина—Голо брдо—Јастребић—Грабска стијена—Пролаз (9. бригада), к. 950—Јасен—Долови—Очаћело (5. бригада), коју је непријатељ послѣ два дана (17. марта) нападао.

Притисак 3. дивизије према Јабланици и Требевићу угрожавао је одбрану Сарајева са јужне и југоисточне стране. Бојазан од њеног продора у рејон Сарајевског поља (јужно и југозападно од Сарајева) у позадину окупаторско-квислиншких снага, које су се повлачиле долином Праче са истока и од Иван-седла са југозапада под притиском 37. и 29. дивизије 2. ударног корпуса, изазвала је интервенцију команданта њемачког 21. армијског корпуса борбеном групом из састава своје покретне резерве из рејона Илиће. Ова група, састава ојачаног пука 7. СС дивизије, опремљена скијама и другом планинском опремом, прелази неопажено (16/17. марта) планину Игман, спушта се у Пресјеницу, одбацује мање изненађене дијелове 5. бригаде са простора Пренчани—Обло брдо—Мојчевићи, и без озбиљнијег отпора залази у бок и позадину јединица 3. дивизије, а затим наступа од с. Ледића ка Годињу, Туровима и Трнову. Овим маневром непријатељ је заобишао положаје 5. бригаде према Јабланици и Крупцу. Он је истовремено напао и положаје 9. бригаде према селу Иловицама, а преко Требевића ка рејону села Бистрице и дијелове 7. бригаде. У вези са оваквом ситуацијом штаб 3. дивизије повукао је све дивизијске дијелове из рејона Трнова према Добром Пољу, обезбјеђујући ово повлачење заштитном четом штаба, куририма, артиљерцима, припадницима позадинских јединица и органима власти који су се затекли у овом рејону.

Штаб дивизије је наредио 5. бригади да се пребаци (17/18. марта) источно од комуникације Иловице—Трново, а 9. бригади да упорном одбраном положаја обезбједи ово пребацивање. Слиједећег дана наредио је 7.

бригади да се преко Јахорије пребаци у рејон Доброг Поља ради употребе на овом правцу.

Пета бригада је прешла р. Жељезницу и комуникацију у рејону Иловице, а затим заузела положаје источно од Трнова, да затвори правац ка Добром Пољу, док се 9. бригада под борбом повлачила од Јабланице према истоку, тако да је наредног дана (19. марта) морала напустити линију Црни врх—Козја страна—Шишићи и повући се позади Црне ријеке, ослањајући се десно на југоисточне падине Јахорине.

Непријатељ је вршио испаде и покушавао да што даље одбаци наше јединице, али је био задржан на оба правца. Вјероватно је његов крајњи циљ у овим дјевствима био рејон Трнова, гдје се и задржала главнина ове групе.

Послије пребацивања преко комуникације, 5. бригада је заузела положаје: Градина—Бистричај—Вис—Јаворак (на правцу Доброг Поља), али је ујутро (18. марта) потиснута са Градине и Бистричаја, док је непријатељ тенковима направио продор цестом ка Добром Пољу. Дијелови бригаде су се повукли на простор Рогоја, а затим крајем дана, на положаје Јаворак—Видеш—Челина, одакле затварају правац према Добром Пољу и руше цесту на овом правцу. Непријатељ је слиједећег дана предузео напад према Добром Пољу и Делијашу, па су се јединице 3. дивизије поставиле пред њим на положаје Јасикова глава—Хамзићи—Јахорина (9. бригада), док се 5. бригада задржала на линији Челина—Видеш—Јаворак—Караула—Оштри рат—с. Башци.

Пошто се у рејону Варош—Добро Поље прикупила (до 20. марта) и 6. бригада, штаб дивизије је увео њен 1. и 2. батаљон у борбу (21. марта) на правцу Трнова. Они су потисли непријатеља и смијенили 1. батаљон 5. бригаде на Челини, ради одмора. Девета бригада је искористила попуштање притиска према њој, па је у току ноћи (20/21. марта) одбацила непријатеља из Делијаша, Дураковића и Девчића, из мјеста која је заузео претходног дана, а потом га је током дана (21. марта) потисла према с. Иловицама и избила поново на линију Шишићи—Говедовићи—Црни врх.

У међувремену су и дијелови 29. дивизије, по наређењу штаба корнуса, испољили дјејство према Умчанима, Лендићима и Остојићима (20. марта) у позадину непријатељске групације у рејону Трнова, што је утицало на смањење притиска према 3. дивизији.

Задржавањем непријатеља пред фронтом 5. и 7. бригаде, противнападом 9. бригаде правцем Делијаш—Илице и појавом дијелова 29. дивизије у непријатељској позадини, створени су повољни услови за општи противнапад 3. дивизије на непријатељске јединице на простору Трново—Илице, ради његовог одбацивања према Јабланици и Сарајевском пољу.

Према наређењу штаба 3. дивизије, напад на непријатеља у рејону Трнова извршен је (22. марта у 20 часова) правцима Иловице—Граб (9. бригада), Бистрицај—Лелетин хан—Иловице (5. бригада) и Турови—Требечај—Умчани, према Градцу и Черужићима (7. бригада).

Непријатељ је током дана, прије предвиђеног почетка напада, почео да извлачи из рејона Трнова борбену групу 7. СС дивизије, остављајући према 3. дивизији снаге које су се раније налазиле на овом правцу. Ово повлачење олакшало је напад јединица 3. дивизије, па су током ноћи и слиједећег дана одбациле непријатељеве дијелове из рејона Турова, Трнова и Иловица и продужиле гоњење према Јабланици: 9. бригада десно, а 7. бригада лијево од комуникације, док је 5. бригада задржана у резерви у рејону Иловица. У том нападу 9. бригада је избила на линију Граб—Грабске шуме—Голо брдо, повезујући се десно са дијеловима 37. дивизије према Требевићу (на линији Павловац—Бистрица), а 7. бригада на линију Черужићи—Умчани—Пречани—Раховићи—Мојчевићи, не ухвативши везу са дијеловима 29. дивизије који су се преко Игмана оријентисали према Храсници.

Послије овог напада штаб 3. дивизије наређује јединицама да се на достигнутој линији задрже ради одмора, попуне муницијом и припреме за предстојеће операције према Сарајеву.

Послије ослобођења Мостара и Коњрхца, 29. ударила дивизија гонећи непријатеља, избија (4. марта) на Иван-седло, али непријатељ је оиемогућује да чврсто посједне овај важан превој ка Сарајеву. Он је довлачењем појачања од Сарајева жилаво бранио положаје на Иван-седлу све до краја марта, када су их јединице 29. дивизије заузеле у оквиру борби за ослобођење Сарајева. За Иван-седло су у међувремену вођене свакодневне жестоке борбе са циљем да се противничка страна потисне са њега. Ређали су се напади и противнапади са обје стране, али је непријатељ остао упоран у борби све до коначног збацивања са овог превоја. Жестина борби се огледа и у обостраним губицима: само у времену од 5. до 8. марта, када је непријатељ најјаче нартао на положаје јединица 29. дивизије, претрпио је губитке од око 900 погинулих и рањених, док су губици наших јединица за исто вријеме били 242 погинула и рањена борца.

У међувремену, док је 3. дивизија продирала преко Трнова и Јабланице ка полазним положајима за напад на Сарајево, 29. дивизија, послије ослобођења Коњица и Острошца, продира од Мостара до Иван-седла, гдје су њене јединице биле задржане све до почетка општег напада на Сарајево.²⁶¹

Истовремено, 37. санџачка дивизија, послије доласка из долине Дрине у долину Праче, продира овом долином, послије смјењивања 7. црногорске бригаде, савладаће отпорне тачке непријатеља на правцу Пала, Стамболчића и Романије и ствара услове за заузимање полазних положаја за општи напад на Сарајево.

Овим су све јединице 2. ударног корпуса подишле полазним положајима за ангажовање у операцији за ослобођење главног града Босне и Херцеговине, заједно са јединицама 3. и 5. босанског корпуса.

Двомјесечне борбе јединица 2. ударног корпуса на сектору Горажде—долина Праче—Требевић—Јахорина—Трново—Иван-седло одвијале су се под тешким временским и теренским условима, у условима недовољног снабдијевања током зимских мјесеци и слабе

261 Д. Комненовић—М. Кресо, наведено дјело, стр. 493.

артиљеријске подршке. Ове борбе биле су скопчане и са знатним губицима. Само је у 3. дивизији било око 750 избачених из строја, не рачунајући промрзле и болесне. Непријатељ је у исто вријеме на сектору ове дивизије имао губитке од око 1.400 погинулих и већи број рањених и заробљених војника.²⁶²

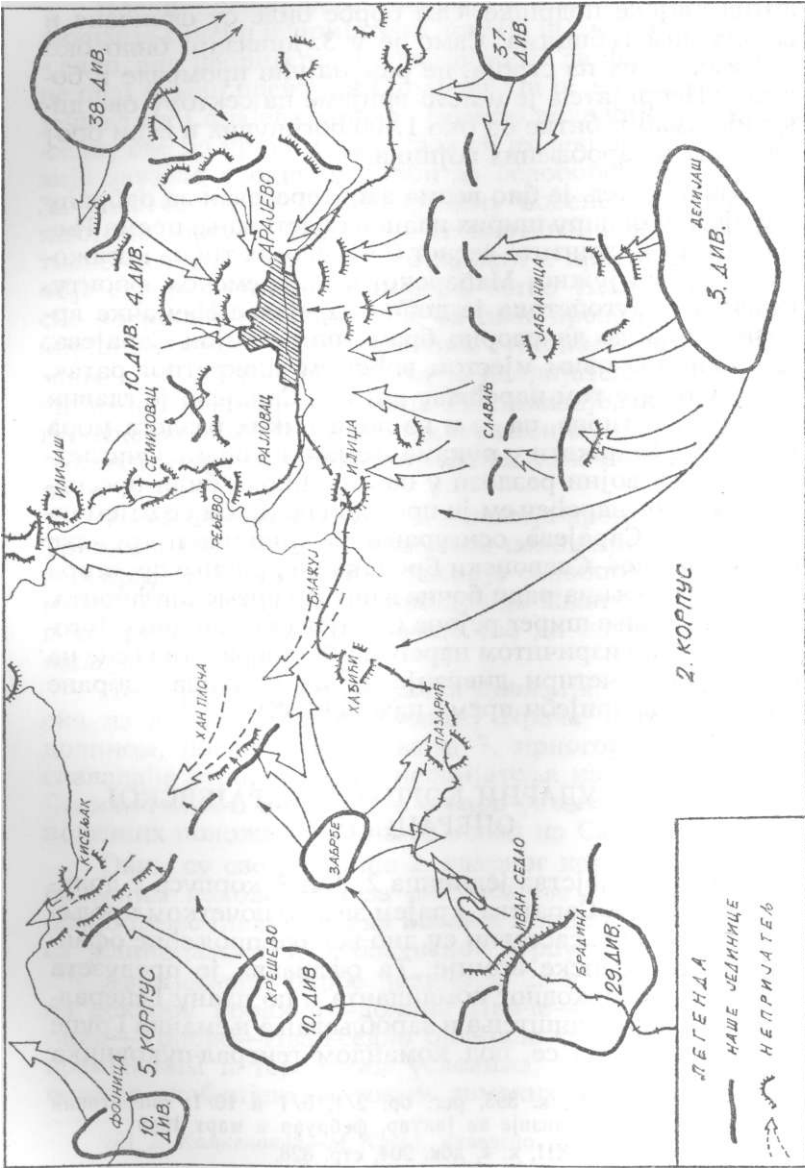
Непријатељ је био веома заинтересован за одбрану Сарајева у оквиру ширих планова одступања према Њемачкој. Ради заштите десног бока својих трупа ангажованих према јужној Мађарској и на сремском фронту, командант Југоистока је добио наређење Њемачке врховне команде да упорно брани шири рејон Сарајева, да доминира овим мјестом вођењем »покретног рата«, јер, како се у том наређењу истиче, Сарајево је главни град овог региона, па се и из политичких разлога мора што дуже задржати у рукама њемачких снага. Очигледно је да су војни разлози у овом периоду били пресуднији. Истим наређењем је предвиђено да би се зајемчило држање Сарајева, осигурање жељезничке и друмске везе Сарајево—Славонски Брод, као и држање простора Брчко—Бијељина ради бочне заштите сремског фронта. За задржавање ширег рејона Сарајева команданту Југоистока су, по изричитом наређењу Хитлера, стављене на располагање четири дивизије да их команда одбране Сарајева употријеби према нахођењу.²⁶³

3. ДРУГИ УДАРНИ КОРПУС У САРАЈЕВСКОЈ ОПЕРАЦИЈИ

Борбена дјејства јединица 2, 3. и 5. корпуса у долини Босне и око Сарајева, крајем зиме и почетком прољећа 1945. године, саставни су дио велике прољећне офанзиве Југословенске армије. Та офанзива је предузета по наређењу Врховног команданта и по плану Генералштаба ЈА ради уништења и заробљавања њемачке Групе армија »Е«, која се, под командом генерал-пуковника

262 Архив ВИИ, к. 395, рег. бр. 2/1, 5/1 и 10/1: оперативни извештај штаба 3. дивизије за јануар, фебруар и март 1945

263 Зборник, т. XII, к. 4, док. 204, стр. 828.

Сарајевска операција

Александера фон Тера, повлачила из Југославије, и ради коначног ослобођења наше земље.

Лерова групација је одступала још од јесени 1944. године под ударом наших јединица, које су наступале са истока и из позадине, са још неослобођене територије. Током зиме 1944/45. непријатељ је успио да се задржи на линији Драва—Дунав—Билогора—Илова—Новска—Сава—Брчко—Бијељина и да на њој стабилизује фронт. Ту линију непријатељ је упорно држао да би што успјешније могао извести намјеравану противофанзиву против јединица Црвене армије у Мађарској и ради прихвата својих снага које су се још упорно бориле и обезбјеђивале повлачење из долине Неретве и Дрине према Сарајеву и долини Босне. Отуда је непријатељ одбрани Сарајева и због тога придавао изузетан значај. Он се у граду на Миљацки благовремено припремио за упорну и дугу одбрану, са циљем да се из града спријечи брз продор наших снага долином Босне ка Босанском Броду, у осјетљиви бок и позадину сремског фронта.

Послије протјеривања из Црне Горе, Санцака и Херцеговине, према Сарајеву су се из долине Дрине и из Херцеговине повлачиле њемачке и квислиншке формације обједињене под командом 21. њемачког брдског армијског корпуса. Непријатељ је чврсто држао Сарајево и комуникације које су водиле ка главном граду Босне и Херцеговине, посјевши и упорно бранивши добро организована упоришта на овим комуникацијама. Током марта, непријатељ је овај сектор гшјачао довлачењем снага из Срема, тако да се пред нашим јединицама у ширем рејону Сарајева, наша јака групација од три њемачке пјешадијске дивизије и једне тврђавске бригаде, три усташко-домобранске дивизије, неколико самосталних јединица за обезбјеђење, артиљеријских јединица и тенкова, као и формације четника, жандарма и муслиманске милиције.

У одбрани Сарајева и прилаза граду, послије 20. марта, учествовале су слиједеће непријатељске јединице: њемачке 181, 369. и 7. СС дивизија, 964. и 696. тврђавска бригада и СС полицијски пук »Нагел«; 803, 834, 920

и 935. лаидесшицеи батаљон; 1, 9, 11. и 18. усташка бригада, 2. усташко-домобранска бригада, 3. усташки допунски пук, остаци 9. усташко-домобранске дивизије; дијелови 5. руског добровољачког корпуса; разне мање групе домобрана, усташа, жандарма и муслиманских милиционера, два батаљона италијанских фашиста, противавионска и друга артиљерија и неколико тенкова.²⁶⁴

Организацији одбране сарајевског чвора непријатељ је придавао изузетну пажњу. Поред јаке спољне одбране, посебно је брижљиво била припремљена непосредна одбрана града на линији Пашино брдо—Грдаљ—Кошево—Хум—Долац—Алипашин Мост—Мој мило—Враца—Златиште—Палеж—Требевић—Брус—Драголази—Бијела Табија. На овој линији је било око десет сталних утврђења и око 30 камених, бетонских и дрвених бункера. Сви ови објекти били су ограђени бодљикавом жицом, а њихови прилази већином минирани. На тој линији била је главнина непријатељске артиљерије и изграђен систем повезаних ровова за митраљеске и стрељачке заклоне са жичаним препрекама испред њих. Непријатељ је минирао веће просторије око ватрених положаја, као и све путеве и прилазе граду. Унутрашњост града била је подешена за одбрану с ослоном на поједине велике и јаке зграде, као што су касарне, Трговачка академија, Гимназија, Препарандија, Гајрет, Главна пошта, Школски дом, Жељезничка станица, Шумарски факултет, хотел »Европа« и Војнотехнички завод. Крај неких од ових зграда постојали су бетонски бункери, а готово све зграде су биле минирани. За рушење и минирање били су припремљени и други важнији објекти. Градом су крстарили тенкови и моторизована артиљерија.

Овако припремљена одбрана није пружала могућност за убацивање наших јачих јединица у град прије и за вријеме напада, али је то донекле било надокнађено постојањем у граду илегалних група бораца који су сачињавали претежно радници. Те групе су особито биле активне у посљедњој фази борбе за град, када је погинуо

264 *Ослободилачки рат*, књ. 2, стр. 561—2.

и њихов руководилац, секретар Мјесног комитета КПЈ за Сарајево, Владимир Перић Валтер.

Почетком марта 1945. Генералштаб ЈА оријентисао је ка долини Босне и подручју Сарајева према јединицама њемачког 21. армијског корпуса јединице 2, 3. и 5. корпуса НОВЈ, које су се у то вријеме налазиле у источној и средњој Босни и Херцеговини. Њихов задатак је био да се приближе рејону Сарајева и са погодних положаја нападну непријатељску групацију, да је униште или протјерају са простора који је још држала и ослободе још неослобођене дијелове Босне и њен главни град.

Дјејства ових трију корпуса Генералштаб је усаглашавао према продирању 2. југословенске армије са истока, тузланским базеном ка доњем току Босне. Пошто су сва три корпуса, предвиђена за извођење сарајевске операције, била просторно удаљена један од другог, ваљало их је најприје довести и концентрисати око Сарајева. Да би стигли у рејон концентрације, морали су уложити огромне напоре како би савладали високо планинско земљиште, покривено високим снијегом, испресијецано дубоким кањонима и надошлим ријекама. Свака од тих наших јединица, осим тога, морала је претходно ликвидирати или одбацити непријатељске дијелове који су бранили комуникације или прилазе природним препрекама.

До средине марта јединице 2. и 3. корпуса, водећи борбе на правцима наступања: 2. корпус у долинама Праче и Жељезнице и на Иван-седлу, а 3. корпус на простору Романија—Соколац—Рогатица, избиле су на линију Соколац—Пале—Јабланица—Иван-седло. Наступајући из средње Босне ка Травнику и Зеници, јединице 5. корпуса су избиле на линију Кисељак—Бусовача. У току концентрације према Сарајеву ове снаге задржане су на правцима свога наступања. Непријатељ је пружио жилав отпор и привремено стабилизовао свој фронт, тако да у овој фази није дошло до оперативно-тактичког повезивања наших јединица, па ни до усклађености њихових дјејстава. Према непријатељу се на-

ступало из неколико одвојених праваца, дуж комуникација које воде према Сарајеву.

Суочен са таквом ситуацијом, Генералштаб ЈА је наредио да се ради ефикаснијих дјејстава према Сарајеву и долини Босне обједини команда над свим овим нашим јединицама. У том циљу је формирао (17. марта) Оперативни штаб од команданата сва три корпуса. Штаб су чинили Радован Вукановић (командант 2. корпуса), командант, Славко Родић (командант 5. корпуса), замјеник команданта, Перо Косорић (командант 3. источnobосанског корпуса), члан штаба, Драго Букановић (начелник штаба 2. корпуса), начелник штаба, и Милорад Мијатовић (оперативни официр у штабу 5. корпуса), помоћник начелника штаба.

Оперативни штаб се први пут састао 21. марта у Калиновику. На том састанку је процијенио ситуацију, на основу смјерница Врховног команданта и опште директиве Генералштаба ЈА, и договорио се о дјејствима и садјејству ова три корпуса. Извршењу тога договора приступило се пошто га је Генералштаб одобрио.

Све јединице предвиђене за учешће у борби биле су већ у непосредном борбеном додиру с непријатељем, а најинтензивније борбе за заузимање полазиних положаја за напад на спољну одбрану и за продор у унутрашњост града почеле су 28. марта.

У борбама за ослобођење Сарајева учествовало је седам дивизија: 29. херцеговачка дивизија правцем Коњиц—Иван-седло—Илица; 3. црногорска дивизија правцем Калиновик—Трново—Јабланица—Сарајевско поље; 37. санџачка дивизија правцем долина Праче—Пале—Требевић—Сарајево; 27. источnobосанска дивизија правцем Соколац—Романија—Мокро—Сумбуловац—Хреша—Сарајево; 38. источnobосанска дивизија правцем Озрен—Вучја Лука—Пашино брдо—Сарајево; 10. крајишка дивизија правцем Семизовац—Рајловац и 4. крајишка дивизија (с двије бригаде) правцем Јошаница—Вогошће—Кошево—Сарајево.

На сектору Зеница—Бусовача остављена је група од три бригаде из 4, 39. и 53. дивизије 5. корпуса да затвара правац ка Зеници и Травнику, под претпоставком да ће

се непријатељ и на овим правцима извучити. За ко манданта ове групе одређен је Петар Војиновић, командант 4. крајишке дивизије, а групом бригада 4. и 10. дивизије, која је нападала ка Сарајеву, командовао је Никола Карановић, замјеник команданта 5. корпуса. Мада су напорни маршеви и борбе знатно исцрпили борце и јединице 4. и 10. дивизије, оне су у свом наступању према Сарајеву нанијеле непријатељу неколико поражавајућих удараца у долини Босне и на правцу Сарајева, тако да се употреба ове групе показала ефикасном и корисном.

Приликом наступања према Сарајеву све наше јединице су водиле тешке борбе, дању и ноћу. Дјејства су се, углавном, одвијала дуж комуникација и око упоришта на њима. Свакодневни напади и противнапади наших и непријатељских јединица на Иван-седлу, код Трнова и Јабланице, у долини Праче, код Соколца и на Црвеним стијенама, на Палама и око Мокрог, код Бусоваче и Кисељака, око Добоја и Какња, код Вареша и Зенице трајали су око 15 дана. Борбе су вођене за свако упориште, за сваки педаљ земље, за сваки метар пута, све док наше јединице нијесу сломиле цјелокупан одбрамбени систем непријатеља у ширем и ужем рејону Сарајева.

Када су наше снаге избиле пред непосредну одбрану града, непријатељ није био кадар да га и даље брани и да се успјешно одупре. Максималне напоре да му се задају што јачи удари наше јединице су уложиле 5. априла и наредне ноћи. Сламајући његов отпор на разним правцима, оне су у току ноћи између 5. и 6. априла продрле у град из разних праваца и приступиле чишћењу и уништењу посљедњих упоришта. Непријатељ је дијелом снага био уништен или заробљен на подручју Сарајева, а дијелом својих снага успио је да се повуче долином Босне, ка Босанском Броду, камо су га подвргле уништавању друге наше јединице.

Према подацима и извјештајима штаба 2. ударног корпуса, дјејства његових јединица које су учествовале у сарајевској операцији одвијала су се у оквиру предвиђеног плана.

Сектор Иван-седло. — Послије ослобођења Коњица 29. дивизија је главнином својих снага пошла с југа и југоистока Иван-седлу. Након избијања на просторију Стојковић—Реповци—Брадина—Брђани, 10, 11. и 13. бригада енергично су напале на положаје јединица ојачане њемачке 369. дивизије у рејону Иван-седла. Борбе су биле посебно интензивне између 27. и 31. марта. Положаји су често прелазили из руку у руке, да би их, када су непријатељу стигла појачања из позадине, задржао у својим рукама. Тек када је штаб 29. дивизије пребацио (1. априла) главнину снага на простор Забрђе—Крешево (10. и 11. бригаду у долини Лепенице, а 14. бригаду према Тарчину; док је 13. бригада остављена према Иван-седлу), која је бочно нападала непријатеља на комуникацији Раштелица—Пазарић—Блажуј—Кисељак, непријатељска одбрана на Иван-седлу почела је да се ломи под ударом ових јединица 29. дивизије и њених дијелова који су нападали фронтално, преко Иван-седла. Дивизија је прешла (4. априла) у одлучан напад дуж цијеле комуникације Иван-седло—Тарчин—Хаџићи—Кисељак, којом је непријатељ почео да се извлачи.

Пошто су ослободиле Тарчин и друга мјеста на комуникацији, јединице 29. дивизије прешле су у гоњење непријатеља према Пазарићу и Хаџићима, а затим су се поставиле бочно према комуникацији на сектору Блажуј—Кисељак, напале сва упоришта непријатеља на њој и тако пресјекле и спријечиле брзо извлачење непријатељских дијелова према Бусовачи. У току наредна два дана (5—7. априла) јединице 29. дивизије жестоко нападају и гоне непријатељске дијелове који су се повлачили овим правцем, ослобађају Пазарић и Хаџиће потпуно пресијецајући комуникацију Блажуј—Кисељак.

Непријатељ је вршио јаке противнападе да би деблокирао комуникацију, веома значајну за извлачење својих трупа из Сарајева. Посебно су дијелови 181. дивизије и 909. тврђавске бригаде упорно бранили Кисељак, успјевши да га задрже и да, ослањајући се на ову отпорну тачку, упућују ојачане борбене групе за прихват и извлачење својих одсјечених дијелова око Бла-

жуја, Раскршћа, Гладног поља и Хан-Плоча. У жесто-ким борбама вођеним тих дана јединице 29. дивизије су успјеле да омету ове непријатељеве подухвате и униште или заробе све његове групе које нијесу успјеле да се пробију за Бусовачу. Нарочито жестоке борбе вођене су у рејону Хан-Плоча. Ту је непријатељ потпуно разбијен. Нашим јединицама је пао у руке велики плијен, а заробиле су и већи број непријатељских војника. Непријатељ је затим, под снажним притиском јединица 29. дивизије, напустио и Кисељак, рушећи за собом пут, пропусте и мостове. Одступио је на сјевер, према Бусовачи, коју је напустио 9. априла. Јединице 29. дивизије су се у међувремену повезале са дијеловима 3. дивизије у рејону Илице и дијеловима 5. корпуса, који су продужили гоњење непријатеља долином Босне. Ослобођењем Иван-седла, Тарчина, Пазарића, Хацића, Илице и Кисељака (8. априла) завршено је учешће 29. дивизије у сарајевској операцији.

Сектор Трново—Јабланица. — Трећа ударна дивизија, која је нападала с југа и југоистока преко Трнова и Јабланице, продираола је долином Жељезнице ка Сарајевском пољу. Пошто је претходно одбила изненадни напад јединица 7. СС дивизије из Сарајевског поља, чији су дијелови преко Игмана продрли у њену позадину (17. марта) у рејону Трнова и пошто је средила свој борбени поредак који су Нијемци били пореметили, 3. дивизија, подржана артиљеријом 2. корпуса, успијева да потисне непријатеља из овог рејона и села Граба, Умчана и Пресјенице и да преузме иницијативу на овом правцу. Њене јединице потискују непријатеља дуж комуникације, али су у даљем продирању задржане на веома организованој и упорно брањеној линији Пресјеница—Јабланица—Улобић. Иза те линије био је низ узастопних положаја које је непријатељ бранио, особито оне који су се протезали кањоном Жељезнице и Касиндолске ријеке.

Послије неуспјешних фронталних борби на овој линији, дивизија најприје упућује своје дијелове преко Игмана, да са простора Хацићи—Храсница дјејствују у бок непријатеља, а затим главне снаге у обилазак

утврђеног рејона на простору Црвене стијене—Јабланица. Ти дијелови избијају на линију Пречани—Грabsке стијене—Улобић, а потом (24. марта), на линију Пресјеница—Црвене стијене—Улобић. Таквим начином дјејства 3. дивизија је стекла предност у односу на непријатеља, тако да је овај био принуђен да напушта један положај за другим. У току ноћи (3/4. априла) 3. дивизија је двјема бригадама (5. и 7) напала линију Војковићи—Јабланица—Вијенац. У том нападу садјествовала је група батаљона са Игмана (из 7. и 9. бригаде) и из правца Храснице. Упркос упорном настојању да одржи утврђени рејон Јабланице, непријатељ је те ноћи и наредног дана био савладан и принуђен да се повуче према Сарајеву. У овом нападу дивизија је примијенила обухватни маневар — главним снагама је напала непријатељеве бокове (преко Славња лијево и Кланца десно), а осталим снагама са фронга (преко Очаћела и Црвених стијена).

Послије тога 3. дивизија је продужила напад на Сарајево (5. априла) с јужне стране правцем који јој је био одређен, с тим што је 7. бригаду оријентисала ка Илици ради повезивања са дијеловима 29. дивизије који су на овом правцу нападали. У ноћи између 5. и 6. априла дијелови 5. и 9. бригаде продрли су у јужни дио града, а 7. бригада се ујутро оријентисала према Илици и Блажују, ка 29. дивизији. Трећа дивизија је, и поред свих тешкоћа, успјешно дјејствовала на свом правцу и извршила постављени задатак у склопу цијеле операције, нанијевши непријатељу знатну штету, али претрпјевши и сама осјетне губитке.

Сектор долине Праче. — Југоисточно од Сарајева, најприје долином Праче, а затим преко Пала и Требевића, дјејствовала је 37. дивизија. За вријеме каступања овим правцем садјествовала је јединицама 3. корпуса (27. дивизији), које су наступале десно од ње. Од 21. до 28. марта дијелови 37. дивизије водили су борбе на сектору Соколац—Пале—Требевић, а од 30. марта, заједно са 27. дивизијом, на сектору Соколац—Пале ради пресијецања непријатељских дијелова на тој просторији и заузимања повољних положаја за напад на

Сарајево. Када су дијелови њемачке 181. дивизије одсјечени у рејону Подроманије и Црвених стијена, јединице 37. дивизије су се главнином оријентисале према Сарајеву, наступајући јужно од комуникације Подроманија—Сарајево ка долини Миљацке и долином Праче ка Требевићу и Сарајеву.

Од 2. до 6. априла јединице 37. дивизије воде жестоке борбе на правцу Соколац—Мокро—Требевић, да би у ноћи између 5. и 6. априла, преко Палежа, Требевића и Бруса продрле у источни дио града. Њени дијелови избијају на лијеву обалу Миљацке до електричне централе и повезују се са јединицама 3. корпуса. У овим борбама јединице ове дивизије испољиле су велику борбеност, снажљивост и иницијативу. Садјејство између јединица за вријеме борби било је обезбјеђено, као и подршка дивизијске артиљерије. Исхрана и попуна муницијом биле су благовремене и успјешно је остварена веза са сусједима. Јединице ове дивизије нанијеле су непријатељу знатне губитке у убијеним, заробљеним и рањеним војницима, али су и саме доста изгубиле.

У борбама за ослобођење Сарајева јединице 2. ударног корпуса нанијеле су непријатељу губитке од око 3.000 мртвих, око 4.000 рањених и око 1.900 заробљених припадника непријатељских јединица, а заплијениле су 33 топа разних калибара и система, 28 тешких и лаких бацача, 152 пушкомитраљеза и тешка митраљеза, већу количину пушака, пиштоља, разне муниције и опреме, као и 43 возила.

Губици непријатеља на секторима појединих дивизија 2. ударног корпуса били су слиједећи:

— на сектору 3. дивизије непријатељ је имао 877 мртвих, 1.350 рањених, 1.270 заробљених, док су губици јединица 3. дивизије били 39 мртвих, 217 рањених;

— на сектору 29. дивизије непријатељ је имао 2.668 мртвих, 413 заробљених и већи број рањених, док су губици наших јединица били 201 погинуо и 686 рањених бораца;

— на сектору 37. дивизије непријатељ је имао 538 мртвих, 446 рањених, 210 заробљених, док су напшти губици били 80 погинулих и 276 рањених бораца.

Јединице 2. корпуса су у овој операцији претрпјеле губитке од око 320 погинулих, 1.179 рањених и 7 несталих бораца.

*

Пошто су дјејства свих јединица које су учествовале у борбама за ослобођење Сарајева једна оперативна цјелина, као закључак наводимо нека важнија искуства из те операције.

Борбе групе корпуса у долини Босне и око Сарајева вођене су у веома сложеним условима. У њима је око 700 наших бораца и старјешина погинуло и више од 2.000 их је рањено, док је непријатељ, према информацијама наших штабова, имао око 12.000 погинулих, заробљених и рањених. Наше јединице су у овим борбама дошле до знатног ратног плијена.

Једно од основних обиљежја дјејстава вођених у долини Босне и око Сарајева било је у томе што су се оне за све вријеме трајања изводиле на високопланинском земљишту, испресијецаном ријекама и кањонима, покривеном високим снијежним покривачем који је ометао нормалне покрете и маневар. На таквом земљишту непријатељ је био благовремено организовао одбрану, изградивши фортификацијске објекте сталног и пољског типа, широко примјењујући минирање, рушење и запречавање, нарочито непосредних прилаза Сарајеву, јавних зграда и других објеката у самом граду. Таква одбрана пружала му је могућност да се дуже и упорно брани и одржи, тим прије што је тако уређено земљиште било повезано ватреним системом аутоматских и артиљеријских орућа и посједнуто знатним снагама. Жилавост одбране била је обезбијеђена и постојањем јаке резерве, којом је командант 21. армијског корпуса интервенисао на угроженим правцима и рејонима. Дјејствима ове резерве јединице Оперативне групе су се најчешће супротстављале тако што су

извличиле снаге већ ангажоване на фронту, јер наши штабови нијесу имали сопствених резерви, или су оне биле недовољне да се супротставе јачем противнику.

Употреба непријатељске резерве — њемачке 7. СС дивизије »Принц Еуген« — била је срачуната на то да омете концентрацију наших јединица према Сарајеву. У томе је њемачко командовање дјелимично и успијевало, на примјер: против 29. дивизије у рејону Иван-седла, када су били угрожени дијелови њемачке 369. дивизије на овом положају; против 3. дивизије у рејону Трнова, ударом преко Игмана у њену позадину, како би се ослободила њеног притиска одбрана њемачке 964. тврђавске бригаде у овом рејону; затим, против јединица 3. корпуса у области Романије и Соколца, нападом 14. СС пука од Вареша и Олова у позадину његових јединица, ради извлачења опкољених дијелова њемачке 181. дивизије са комуникације Соколац—Црвена стијена—Сарајево; а потом нападом 13. СС пука из правца Вареша на групу крајишких бригада која се, послје успјешног форсирања Босне, кретала према Сарајеву ради заузимања полазних положаја за напад.

Послије ових интервенција на разним правцима и у различито вријеме, та се њемачка дивизија прикупља у долини Босне и у завршним борбама прихвата и потпомаже извлачење јединица 21. армијског корпуса ка Зеници и Босанском Броду. Ова елитна њемачка јединица, са којом су се наше бригаде често сретале у рату, иако је у борбама око Сарајева претрпјела велике губитке, ни у посљедњим данима борби на овим положајима није губила борбеност и маневарску способност. Она је много допринијела да се одбрана праваца према Сарајеву и сам град одрже најдуже могуће.

План наших дјејстава око Сарајева изражава тежњу оперативног штаба да опколи непријатељску групу, да је збије на што ужи простор да би је уништио или заробио. С обзиром на однос снага у људству и ватреним средствима и на услове у којима су се дјејства одвијала, те на немогућност благовременог снабдијевања наших јединица храном, муницијом и другим потребама, може се закључити да је наш план

биле одређене за извршење овог задатка. Од великог одушевљења и славља у ослобођеном граду као да се заборавило на непријатеља, који је улагао крајње напоре да се што прије извуче из тешке ситуације у којој се нашао у долини Босне.

Приликом распореда снага у сарајевској операцији Оперативни штаб је на зеичком сектору оставио групу крајишких бригада, јачине три пјешадијске и једне артиљеријске бригаде и тенковске чете. Она је имала задатак да затвори правац Бусовача—Зеница, као и правац ка Травнику, да спријечи извлачење непријатеља са подручја Сарајева и долазак његових појачања од Брода. Тада је то у Оперативном штабу и у Генералштабу ЈА оцијењено као довољна снага да изврши овај задатак, јер се претпостављало да ће главни обрачун с непријатељском групацијом бити око Сарајева, а да ће у међувремену јединице 2. армије које су наступале са истока, тузланским базеном, избити у доњи ток Босне и тамо испољити јаче дјејство и, у садјејству с јединицама Оперативне групе корпуса, уништити непријатеља који се буде повлачио од Сарајева. Осим тога, предвиђено је и јаче дјејство 29. дивизије на комуникацији Блажуј—Кисељак—Бусовача.

Како су се дјејства око Сарајева, међутим, одвијала нешто друкчије од предвиђања у фази планирања операције, показало се да одређене јединице нијесу биле довољне да саме потпуно затворе овај правац и да униште непријатеља, односно да спријече његово извлачење долином Босне. Није тешко закључити да би било корисније и ефикасније да су све крајишке јединице (4. и 10. дивизија), умјесто што су упућене у директан напад на Сарајево, остављене у долини Босне и тамо ангажоване против непријатеља који се повлачио на сјевер. С разлогом би се могло очекивати да би ове двије искусне дивизије, високог борбеног морала и ударне снаге, тако употребљене у сарајевској операцији нанијеле непријатељу много веће губитке. Мало је, међутим, вјероватно да би и оне могле зауставити онако снажну непријатељеву групацију, а још

мање да би је могле потпуно уништити, јер за то нијесу имале ни услова нити довољно борбених средстава.

Међутим, ова наша група је задала непријатељу снажне ударце приликом форсирања Босне, код Какња и Добоја, и нанијела му велике губитке, што је знатно смањило укупну снагу одбране Сарајевског гарнизона. Мало је вјероватно да би ефекат дјејстава био много поразнији по непријатеља да је ова група била на други начин употребљена. О томе што би се десило, сада се може само претпостављати, јер је непријатељ био јак, живав и активан и последице извлачења из долине Босне.

Што се тиче употребе крајишких јединица у овој операцији, Оперативни штаб је цијенио да је њихово учешће у борбама за ослобођење Сарајева имало и велики политички значај. Због тога је и одлучио да синови Босанске крајине, прекаљени борци наше војске, учествују у ослобођењу главног града своје републике. А кад је тај предлог прихватио и Генералштаб ЈА, од такве се замисли до краја није одустајало. Крајишке јединице су нанијеле велике губитке непријатељу на прилазима граду и знатно допринијеле ослобођењу Сарајева.

За припремање операције би се могло рећи да су, с обзиром на услове извођења и честе обрте у оперативним дјејствима, све припремне радње изведене на вријеме у мјери у којој је то било могуће у ондашњим околностима. У фази борби за ослобођење града операција је (без обзира на нека изненађења у току борби која су се могла избјећи бољим обезбјеђењима и радом обавјештајних органа) текла према предвиђеном плану. Изненађења која нам је непријатељ приређивао док су наше јединице нападале његову спољну одбрану омела су их да благовремено заузму полазне положаје, али је првобитни основни план дјејстава остао непромијењен све до ослобођења града. Тај је план био поремећен касније, и то у оном своме дијелу који се тицао даљег гоњења непријатеља. Због непотребног и сувише дугог задржавања јединица у граду, око прикупљања заробљеника и плијена и обезбјеђивања јавних објекта-

та и магацина, наше јединице нијесу најбоље искористиле створене услове да непријатеља разбију и униште. Недовољну повезаност и садјејство наших снага непријатељ је искористио да се журно извуче на сјевер.

За вријеме покрета и борби веза између наших јединица и штабова није била таква да се у сваком тренутку и на свим нападним правцима знала ситуација, а без тога се нијесу могле благовремено доносити нове ни одговарајуће одлуке. Јединице су продирале према првобитно постављеном задатку с циљем да што прије ослободе град, а штабови јединица нијесу довољно самоиницијативно усмјеравали јединице да продуже енергично гоњење и помјерање на правцу непријатељевог одступања. Даља борба са непријатељским колонама у одступању била је дуже од дозвољеног препуштена јединицама које су биле планом и заповијешћу предвиђене за извршење тога задатка. Догодило се да су наше јединице, послвије ослобођења града, готово прекинуле додир са непријатељем. Са мало више иницијативе и напора оне су непријатељевој групацији, док је била на подручју Сарајева, и при њеном повлачењу, могле нанијети много веће губитке.

Но и поред свих недостатака у завршној фази, постигнути резултати операције били су у цјелини задовољавајући, како у погледу губитака нанијетих непријатељу тако и у погледу активности и сналажења наших јединица у појединим фазама борбе. У операцији је дошло до изражаја садјејство свих родова војске, а у завршној фази и садјејство са нашом авијацијом. Наше јединице су ограниченим средствима савладале дубоко постројену и добро организовану непријатељску одбрану.

У фази подилажења све су наше јединице биле у непрекидном борбеном контакту с непријатељевим истуреним обезбјеђењима дуж комуникација, тако да су и у општи напад прешле из непосредног борбеног додира. У овој фази је непријатељ вршио испаде према појединим нашим јединицама, што је условљавало извјесна помјерања у њиховом борбеном поретку и скретања од основног плана напада (на примјер, неких

јединица 3. и 5. корпуса), али су се у току даљег наступања те јединице поново враћале утврђеним плановима дјејстава, што су успјешно постизале.

У анализи искустава треба истаћи и неке карактеристике о начину дјејстава наших јединица у тренуцима када су долазиле у прве борбене контакте с непријатељем. Ова дјејства се у почетку карактеришу доста упорним фронталним нападима на добро утврђене непријатељске положаје. Овакав начин дјејстава био је условљен карактером земљишта, на којем је било тешко, чак готово и немогуће, вршити обиласке положаја ради бочног дјејства, јер је земљиште било покривено дубоким снијегом. Зато су резултати оваквих дјејстава били прилично скромни, а најчешће плаћени и великим губицима. Тек када је крајем марта и почетком априла снијег почео да копни, настали су повољнији услови за обилазак противникових утврђених положаја и за извођење маневара. Оваквим дјејствима наше јединице су брже и с мање жртава постизале добре резултате — почео је да попушта непријатељски отпор на Иван-седлу (пред 29. дивизијом), на правцу Трново—Сарајево (пред 3. дивизијом), на комуникацији Соколац—Сарајево (пред јединицама 3. корпуса). И приликом продора у град наше су јединице заобилазиле поједине тачке отпора и ка њима остављале мање снаге, док су главне снаге лијево и десно продирале у град (на примјер 3. корпус).

Све ово треба истаћи као искуство о томе у којој мјери земљиште и временски услови (снијег, поледица, велика хладноћа) могу утицати на начин и могућности дјејстава јединица, као и на покрете и маршовање. Карактеристичан примјер у том погледу је долазак 3. дивизије 2. корпуса из долине Лима у долину Дрине и њено пребацивање на фронт према Сарајеву, марпугујући током 12 дана по дубоком снијегу и поледици, по великој хладноћи, нарочито преко Санџака, прелазећи високе планине и ријечне кањоне. Она је, под најтежим временским и теренским условима, прешла дуг (250 км) и напоран пут, благовремено подишла Сарајеву са југоистока и укључила се у борбе за његово ослобођење.

Сличне подвиге, на непго краћим одстојањима, извеле су и остале јединице које су се такође из удаљених крајева пребацивале пјешке према Сарајеву.

*

Послије завршетка борби за ослобођење Сарајева и у долини Босне, Генералштаб ЈА је наредио да јединице 2. и 5. корпуса са осталим јединицама Југословенске армије учествују у завршним операцијама за ослобођење земље. Оне су током априла укључене у састав 2. армије, односно 4. армије (29. дивизија). Осталим јединицама Оперативне групе корпуса је наређено: 37. дивизији 2. корпуса да се пребаци на просторију Власеница—Вишеград ради контроле ослобођене територије и чишћења од заосталих четничких група; 3. корпусу да једну дивизију пребаци на сектор Жепче—Завидовићи—Маглај ради даљег гоњења непријатеља долином Босне, а једну дивизију да остави у Сарајеву за гарнизонске и друге потребе и да смијени 4. крајишку дивизију, која је послије ослобођења града извршавала ове задатке.

Дијелови 39. и 53. дивизије 5. корпуса су још неко вријеме остали на лијевој обали Босне да садјејствују дијеловима 3. корпуса који су наступали њеном десном обалом. Уласком јединица Оперативне групе у састав 2. армије, 22. априла, престала је функција Оперативног штаба групе корпуса, а штабови 2. и 5. корпуса су расформирани, док је штаб 5. корпуса остао и даље у функцији до краја рата.

4. ЗАДАЦИ И ДЈЕЈСТВА 2. УДАРНОГ КОРПУСА ПОСЛИЈЕ ОСЛОБОБЕЊА САРАЈЕВА

Послије ослобођења Сарајева и краћег задржавања у овом рејону ради одмора и срећивања, јединице 2. ударног корпуса, као и остале јединице Оперативне групе, по наређењу Генералштаба ЈА усмјерене су на извршавање нових задатака у оквиру планова Југословенске армије за коначно ослобођење земље.

Трећа ударна дивизија послје ослобођења Сарајева, са просторије прикупљања (Лужани—Илица—Рајловац—Которац) извршила је покрет ка Босанској крајини на простор Сански Мост—Ириједор, одакле је пошла непријатељу у долину Уне на сектору Босанска Крупа—Босански Нови. Са ове територије дивизија је имала задатак да се повеже са јединицама 2. армије, које су наступале десном обалом Саве ка доњем току Уне. У времену од 12. до 19. априла 1945. маршовала је ка назначеној просторији, и по доласку У шири рејон Приједора (19. априла) предузела је извићање непријатеља у долини Уне и пошла у напад ка сектору Босанска Крупа—Босански Нови.

На овом сектору у долини Уне налазили су се дијелови њемачке 373. дивизије, 104. ловачке дивизије) 1. ландеспшцен батаљон и дијелови 4. домобранске дивизије.

Задатак 3. дивизије у долини Уне био је да ипадне непријатеља на назначеном сектору, ликвидира његове посаде у рејонима Босанског Новог и Босанске Крупе, и онемогући му даље повлачење овим правцем. Јединице 3. дивизије подишле су (21. априла) непријатељу и послје извршеног извићања (22. априла) заузеле полазне положаје са којих су пошле у напад: 7. бригада десном и лијевом обалом Саве према Двору и Босанском Новом; 9. бригада је нападала непријатеља на простору Руднице—Доњи Ракањ и жељезничку станицу Блатину и Отоку; 5. бригада је нападала Босанску Крупу преко Острожнице, Дренове главе и Јаснице.

Непријатељ је пружио жилав отпор јединицама 3. дивизије, одбио дјелимичне продоре њених дијелова на појединим правцима и задржао све нападнуте положаје током ноћи и наредног дана (22/23. априла). Он је имао јаче снаге, припремљен и организован план за одбрану, бољи него што се очекивало с обзиром на податке које су наше јединице о њему претходно прибавиле. Пред таквом одбраном и отпором, без средстава за уклањање мина, јединице 3. дивизије су, по наређењу свога штаба, одустале од даљег ангажовања на

овом простору Р1 повукле се на полазне положаје уз губитке од 29 погинулих и 90 рањених бораца. Непријатељу су на овом сектору нанијеле губитке од око 160 погинулих, 115 заробљених и више рањених.²⁶⁵

Пошто се 3. дивизија са овог сектора повезала са јединицама 2. армије, чији је штаб био у Бањој Луци (командант Коча Поповић, политички комесар Блажо Ломпар, начелник штаба Љубо Вучковић), то је на основу наређења Генералштаба ЈА од 22. априла 1945. године, које су примили штаб 2. армије и штаб 2. корпуса, извршено њеио укључивање у састав 2. армије. Истим наређењем расформиран је штаб 2. ударног корпуса, чији је командант Радован Вукановић одређен за помоћника команданта 2. армије, док су остали чланови овог штаба распоређени на друге дужности.

Задатак 2. армије у овом тренутку био је да форсира Уну и настави наступање општим правцем Карловац—Ново Место—Љубљана, између 1. армије, која је наступала лијевом обалом Саве према Загребу, и 4. армије, која је послѣ ослобођења Ријеке и Хрватског приморја наступала према Трсту и Љубљани.

Трећа ударна дивизија је даља дјејства изводила у склопу и под командом штаба 2. армије, учествујући у разбијању јаке непријатељске групације на правцу Карловца и ослобођењу овог мјеста, а затим у гоњењу непријатеља (8—15. маја) правцем Карловац—Метљика—Ново Место—Зидани Мост—Крањ, између 4. крајишке дивизије, која је наступала правцем Карловац—Брежице и 10. крајишке дивизије, која је наступала правцем Карловац—Кршко, док се 23. српска дивизија кретала правцем Сисак—Самобор.

Јединице 3. дивизије, послѣ ослобођења Карловца, гоне непријатеља правцима: Ново Место—Костањевица—Мокронога—Радече—Зидани Мост (7. бригада); Ново Место—Радече—Зидани Мост—Лашко (9. бригада); Метљика—Ново Место—Зидани Мост (5. бригада). Пета и 9. бригада продужиле су да гоне непријатеља према Римским Топлицама.

265 Архив ВИИ, к. 756, рег. бр. 9/3: извјештај штаба 3. дивизије.

Избијањем у долину Саве 3. дивизија је пребацила своје дијелове на лијеву обалу између Брега и Зиданог Моста, запосјела мостове на Сави и Савињи, и спријечила даље повлачење непријатеља према Цељу, те приступила разоружавању и прикупљању непријатељских дијелова иа овом простору. Десно од 3. дивизије остале јединице 2. армије, које су гониле непријатеља преко Самобора и Брежица, разоружавале су његове дијелове и прикупљали плијен на простору између Брежица и Брега, и са овог правца продужиле гоњење према Цељу. Отпор непријатеља у долини Саве престао је 11. маја, али су још пружали отпор његови дијелови који су успјели да се из ове долине извуку ка Цељу све до 15. маја, када је цијела непријатељска групација капитулирала пред јединицама Југословенске армије.

На основу наређења штаба 2. армије (14. маја), јединице 3. дивизије упућене су са простора Лашко—Цеље, гдје су избили њени дијелови, ка Камнику и Крања, источно и западно од Савиње, ради пресијецања комуникација којима је непријатељ одступао из љубљанске котлине и долине Соче пред јединицама 4. армије. Међутим, пошто је већ слиједјећег дана (15. маја) био затворен обруч око непријатељских снага, престао је њихов даљи отпор. Капитулирале су на сектору јединица 3. армије.

Завршетак ратних дјејстава јединице 3. дивизије су дочекале у Словенији у рејонима Камника, Крања и Зиданог Моста. Оне су се на простору Камника и Крања повезале (16. маја) са словеначким јединицама, које су се већ тамо налазиле. Са овог простора, по наређењу штаба 2. армије, 3. дивизија је прешла на територију Хрватске и заузела мирнодопски распоред на простору Бјеловар—Дарувар, са сједиштем штаба дивизије у Бјеловару.

Трећа дивизија је успјешно извршавала задатке у оквиру 2. армије. На правцу наступања Карловац—Ново Место—Зидани Мост—Римске Топлице, јединице 3. дивизије избациле су из строја већи број непријатељских војника и официра: припадника углавном 7. СС дивизије, 373. легионарске дивизије и још неких њема-

чких јединица, као и разних усташких, домобранских и четничких формација, италијанских фашиста и бјелогардејаца. Поред око 13.000 заробљених, непријатељ је у овом периоду имао 2.140 мртвих и 3—4.000 рањених. Дивизија је дошла до већег плијена у оружју, муницији, разној техници и ратној опреми. За исто вријеме (8—15. маја) њене јединице имале су губитке од 81 погинулог и 123 рањена борца.

Завршетком сарајевске операције *29. ударна дивизија* по наређењу Генералштаба ЈА усмјерена је ка Босанској крајини са задатком да, по избијању у рејон Бихаћа и Босанске Крупе, обезбиди десни бок 4. армије, која је дјествовала дуж Хрватског приморја на сјеверу према Ријечи и Трсту.

Своје јединице (10, 11. и 13. и 14. бригаду, Артиљеријску бригаду и остале дивизијске дијелове), осим 12. херцеговачке бригаде, која је враћена у Херцеговину за извршење задатка у оквиру јединица КНОЈ-а, 29. дивизија је прикупила до 9. априла у ширем рејону Кисељака и отпочела марш (12. априла) општим правцем Бусовача—Травник—Јајце—Кључ—Босански Петровац—Бихаћ. Ово растојање од око 230 км дивизија је прешла претежно пјешке, али је за пребацивање неких својих дијелова, затим рањеника и болесника, наоружања и теже опреме искористила постојећу шумску жељезницу на релацији Ластва—Сански Мост, као и сопствена возила која је заплијенила у сарајевској операцији. Од линије Срнетица—Кључ дивизија је маршевала у двије колоне, ка одређеном маршевском циљу на десној обали Уне, на сектор Бихаћ—Босанска Крупа. По искрцавању у Оштрељу 14. бригада је продужила маршем преко Босанског Петровца и у току 16. априла избила у долину Уне код Бихаћа (Голубчић—Соколац), док су се 11. и Артиљеријска бригада из Млиништа до Санског Моста превезле жељезницом.

По избијању у рејон Бихаћа, дијелови 29. дивизије успоставили су везу са јединицама 4. армије, која је продирала кроз Лику и Хрватско приморје на сјевер.

Од Кључа према Санском Мосту пошла је (17. априла) и 10. бригада, за 11. бригадом, а 13. бригада је преко Мркоњић Града маршовала пјешке за Кључ.

По избијању у долину Уне, заузели су дијелови дивизије (14. бригада) положаје с обје стране ове ријеке на линији Заложје—Покој—Мајдан—Турија, што је омогућило да се (18. и 19. априла) убрза покрет и осталих јединица дивизије у овом правцу. Оне су (18. априла) стигле на простор Босански Петровац (13. бригада), Подгрмеч—Јасеница (11. бригада), Лушци Паланка (10. бригада). Наредног дана (19. априла) 11. бригада је избила испред Босанске Крупе, у којој се налазио непријатељски гарнизон (око 2.000 војника), а 13. бригада је тога дана заузела положаје на десној обали Уне код с. Заложја, док је 10. бригада задржана у резерви у с. Лушци Паланки.

На свом правцу наступања 14. херцеговачка бригада одбацила је непријатеља према Острошцу, одбивши његов противнапад, а 10. бригада се повукла у рејон Јасеница.

Пошто је 29. дивизија прикупила своје јединице у долини Уне, извршене су припреме за напад на непријатеља на сектору Босанска Крупа—Оток—Острожац. На овом сектору налазили су се дијелови легионарске 373. дивизије, који су већ били истјерани из Бихаћа.

Штаб 29. дивизије издао је заповијест за напад (20. априла) према Острошцу и Босанској Крупи, ангажујући за то главнину својих снага (11, 13. и 14. бригаду), ојачану Артиљеријском бригадом. Напад је био одређен за 22. априла. Док су јединице вршиле припрему за напад, стигло је, преко штаба 2. корпуса, наређење Генералштаба ЈА о потчињавању ове дивизије 4. армији и укључивању у њен формацијски састав, с тим да се хитно пребаци у рејон Презида, те да у даљем наступању обезбјеђује десни бок 4. армије, која је наступала на сјевер. Према овом наређењу, које је одмах пренесено штабу дивизије, све јединице дивизије извршиле су покрет (22. априла у 4 часа), осим 14. бригаде, која је задржана још извјесно вријеме на положајима које

је била заузела према непријатељу у долини Уне, да би обезбиједила извлачење и покрет главнине дивизије и сачекала смјену од дијелова 3. дивизије. Ова бригада је кренула у састав дивизије када је на овај правац избила 3. ударна дивизија 2. корпуса, чији су дијелови посјели положаје у долини Уне.

Укључивањем 29. дивизије у састав 4. армије она је изашла из формацијског састава 2. ударног корпуса, гдје се налазила од његовог формирања.

Даљи покрети и дјејства 29. дивизије одвијају се у саставу 4. армије, обезбјеђујући њен покрет ка Трсту и учествујући у заједници са осталим јединицама ове армије у ослобођењу Ријеке, Љубљане и Трста, као и других мјеста у Хрватској и Словенији.

Учествојући у даљим борбама 4. армије за ослобођење земље (1. до 9 маја) јединице 29. дивизије узимају учешће у ослобађању Постојне, Трста и Љубљане. Њени дијелови (10. бригада) учествују у разбијању и заробљавању њемачког 97. армијског корпуса у рејону Илирске Бистрице, који је покушавао да се преко Љубљане (из Ријеке) пробије за Аустрију. Њене јединице, послје ослобођења Љубљане, учествују у даљем гоњењу непријатеља долином Саве, пресијецају му одступницу за Корушку, као и у ослобађању Крања, Шкофје Локе и Тржича, да би потом избиле на југословенско-аустријску границу. Овим је био завршен борбени пут 29. ударне дивизије, послје чега је, по иаређењу Генералштаба (од 16. маја), враћена у Херцеговину, гдје је до краја маја заузела мирнодопски распоред, односно дислокацију, са сједиштем штаба у Мостару.

У борбама на сектору Трст—Ријека—Љубљана, борећи се у саставу 4. армије, 29. дивизија је имала губитке од 196 погинулих и 88 рањених бораца и старјешина. У овим борбама нанијела је непријатељу губитке: 3.310 мртвих, 5.709 рањених и више заробљених, а заплијенила је, између осталог: 5 тенкова, 150 топова, 155 минобацача, 565 митраљеза, 628 пушкомитраљеза, 8.630 пушака.²⁶⁶

²⁶⁶ Др Урош Костић, *Ослобођење Словеначког приморја и Трста*, ВИИ, Београд 1978, стр. 514—15.

Послије ослобођења Сарајева, 37. ударна дивизија према наређењу Генералштаба ЈА, ослобођена је задатака у овом рејону, па је штаб 2. корпуса (односно Оперативни штаб) упућује на територију власеничког, сребреничког и вишеградског среза са задатком да на овом простору уништава остатке четника и других квислиншких група, које су се активирале против органа власти, пошто су наше јединице напустиле ове крајеве.

Послије неколико дана одмора, 37. дивизија је у овом рејону извршила потребне припреме за покрет на назначену територију. Њени дијелови су хитно упућени на сектор Зворник—Фоча, да омету прикупљање и концентрацију четника и њихово пребацивање преко Дрине у Србију. На овом правцу кретала се већа групација четника правцем Коњиц—Калиновик—Фоча, да би под командом Драже Михаиловића остварила план продора према Србији.

Издавањем 37. дивизије из састава 2. ударног корпуса непосредно командовање над њом преузео је Генералштаб ЈА. Према његовом наређењу, јединице ове дивизије пошле су из рејона Сарајева на нови задатак правцем Сарајево—Пале—Романија—Соколац—Власеница—Сребреница (3. и 4. бригада) и Сарајево—Пале—Рогатица—Вишеград—Рудо (5. бригада и Артиљеријска бригада).

Овим је 37. дивизија изашла из формацијског састава 2. ударног корпуса, па је њеним даљим дјејствима руководио непосредно Генералштаб ЈА. Она је запосјела Дрину од Зворника до Вишеграда, предузела контролу Вишеградског среза укључујући Рудо, као и област осталих срезова ове територије. На том простору откривене су и уништаване мање и веће групе четника и усташа. Контролисана територија обухватала је међупростор Горажде—Калиновик—Фоча—Сребреница — Власеница — Љубовија — Вишеград — Рудо — Бајина Башта.

Јединице 37. дивизије су потом биле ангажоване, заједно са јединицама 3. корпуса и Корпуса народне одбране у спречавању групација четника (око 10.000) под командом Драже Михиловића, која се пробијала

из централне Босне ка долини Дрине, са циљем да продре у Србију, и њиховом уништавању на Зеленгори и у долини Сутјеске. (Од ове групације, пошто су је нападе и окружиле наше јединице, успјела је само једна мања група са Дражом Михаиловићем да се пробије према Романији.) Наше јединице су успјеле да ову групацију (до 10. маја) потпуно окруже, разбију и униште или заробе. Послије овог контролу терена и чишћење Санџака, источне Босне и западне Србије од преосталих четничких и квислиншких групација и потјере за Дражом Михаиловићем до његовог заробљавања послје неколико мјесеци преузеле су јединице Корпуса народне одбране, војнопозадински и органи народне власти.

Јединице 37. дивизије, учествујући у акцијама у завршним данима рата под непосредним руководством Генералштаба ЈА, извршиле су постављене задатке исто тако успјешно као у борбама у Санџаку, Црној Гори и западној Србији кад су се налазиле у саставу 2. ударног корпуса. Са посљедњим остацима четника на овом подручју јединице ове дивизије имале су борбе током цијелог маја, па све до средине јуна 1945. године. Након задржавања још извјесно вријеме на простору Нови Пазар—Пријепоље—Сјеница—Тутин—Рашка—Ивањица—пл. Златар, 37. дивизија је заузела мирнодопску дислокацију са сједиштем штаба у Ужицама.

У борбама од почетка 1945. до завршетка ратних дјестава јединице ове дивизије нанијеле су непријатељу губитке: 3.689 убијених, 1.358 заробљених и већи број рањених војника и старјешина, а задобила је и већу количину ратног плијена у наоружању, опреми и другом материјалу. Њени губици у истом периоду били су 364 погинула, 780 рањених, 150 умрлих од рана и болести. Међутим, од формирања до краја рата дивизија је имала губитке од око 4.000 мртвих и рањених, док је избацила из строја неколико десетина хиљада непријатељских војника. Њено бројно стање 1. маја 1945. било је око 11.000 људи.